

‘Nederlandse vertalingen wereldwijd. Kleine landen en culturele mondialisering’

Johan Heilbron

bron

Johan Heilbron, ‘Nederlandse vertalingen wereldwijd. Kleine landen en culturele mondialisering’.
In: Johan Heilbron, Wouter de Nooy en Wilma Tichelaar (red.), *Waar in een klein land. Nederlandse cultuur in internationaal verband*. Prometheus, Amsterdam 1995, p. 206-253.

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/heil003nede01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de [gebruiksvoorwaarden](#).

Nederlandse vertalingen wereldwijd

Kleine landen en culturele mondialisering

Johan Heilbron

‘Gek, dat de mensen in Holland altijd zo zaten te vertalen. En dat ze daar zo’n waarde aan hechtten.’

W.A. PAAP, VINCENT HAMAN

De talen die op de wereld worden gesproken, kennen eigen regels en regenten, hebben tal van eigenaardigheden, en lopen sterk uiteen wat betreft de omvang van hun sprekersgroep. Maar groot of klein, centraal of perifeer, alle zijn weer met elkaar verbonden door meertalige sprekers en vormen zo het werelddalenstelsel.¹ Tussen talen en taalgroepen vormen de meertaligen de verbindingen. Zij nemen kennis van wat in andere talen wordt gezegd en geschreven, richten zich tot groepen buiten het eigen taalgebied, en dragen zorg voor bemiddeling door op te treden als vertalers. Zonder meertaligen was er tussen al die talen helemaal geen uitwisseling en zou een ieder onbarmhartig zijn uitgeleverd aan de eigen groep.

Met de groei van het internationale verkeer hebben de meertaligen aan betekenis gewonnen. Steeds meer mensen leren een tweede taal, meestal Engels, en omdat die ontwikkeling al geruime tijd gaande is, zijn de rechtstreekse contacten tussen taalgroepen toegenomen. Maar de meeste communicatie vindt nog altijd indirect plaats en verloopt via vertalingen en vertalers. Daarom is het zinvol om de studie van het werelddalenstelsel uit te breiden met onderzoek naar vertalingen. Door te bezien wat er

wordt vertaald, uit welke talen, door wie en voor wie, ontstaat een beter inzicht in de dynamiek van transnationale uitwisselingen en in de positie van verschillende taalgroepen hierin.

In theoretisch opzicht kan zo'n onderzoek bijdragen, niet alleen aan de analyse van het wereldtalenstelsel, maar ook aan de studie van wat Wallerstein het moderne wereldsysteem noemt.² Wallerstein en de zijnen hebben zich grotendeels beperkt tot sociaal-economische betrekkingen. De politiek-militaire concurrentie tussen staten blijft in zijn model onderbelicht, en aan culturele ontwikkelingen kent hij geen zelfstandige betekenis toe.³ Toch zijn er ook op cultureel vlak wereldwijde netwerken ontstaan van consumenten en producenten. Omdat die ontwikkeling niet bij voorbaat kan worden herleid tot een bijverschijnsel van economische mondialisering roept dat een aantal eigensoortige vragen op. Heeft zich ook een 'wereldcultuurstelsel' ontwikkeld, zoals Abram de Swaan het heeft genoemd? Welke landen kunnen worden gerekend tot het centrum, en welke tot de periferie en de semi-periferie? Hoe groot is de autonomie van zo'n wereldcultuurstelsel ten opzichte van economische en politieke stelsels? Zijn er binnen dit stelsel - net als in de wereldhandel - verschillende deelstelsels te onderscheiden? En welke positie heeft Nederland hierin?

In deze bijdrage geef ik een aanzet tot een dergelijk meeromvattend onderzoek aan de hand van een concreet voorbeeld van internationaal cultureel verkeer: het vertalen van boeken.

Boekvertalingen in internationaal verband

Hoewel over boekvertalingen statistische gegevens beschikbaar zijn, is het verschijnsel nog maar nauwelijks in kaart gebracht. Literaire vertalingen zijn de enige uitzondering. Sinds vertaalwetenschap een universitair vak is geworden, zijn daarover verschillende studies verschenen, zowel van academisch opgeleide vertalers, alsook van literatuurhistorici.⁴ Maar de exclusieve aandacht voor literaire vertalingen heeft geleid tot een nogal eenzijdig beeld. Over het heden en verleden van niet-literaire vertalingen,

van avonturenromans tot schoolboeken, is praktisch niets bekend. Zo wordt de boekgeschiedenis nog overwegend beoefend als vaderlandse historie, waarvoor de nationale staat en de nationale taal het vanzelfsprekende kader vormen. Dat geldt ook voor het meest vooraanstaande werk op dit gebied, de meerdelige *Histoire de l'édition française* (1982-1986). Deze sociale cultuurgeschiedenis van het boekenvak, onder redactie van Roger Chartier en Henri-Jean Martin, staat alom model voor de nieuwe boekgeschiedenis. Opmerkelijk genoeg bevatten de 3000 pagina's van dit collectieve project niet één enkele bijdrage over vertalingen en de positie van vertalers. De rivaliteit tussen taalgroepen en nationale literaturen blijft nagenoeg onaangeroerd.

Ongewild illustreert de Franse boekgeschiedenis daarmee een algemeen kenmerk van het vertalen: vertalingen en vertalers krijgen alleen dan bijzondere aandacht als ze een voorname functie vervullen voor het publiek waarvoor vertaald wordt. Bepalend voor de omvang en de waardering van hun werkzaamheden is, kortom, de vraag naar vertalingen. Uitgedrukt in absolute aantallen (hoeveelheid boeken, jaaromzet) valt die vraag terug te voeren op de grootte, de koopkracht en de voorkeuren van het publiek. Daarover bestaan cijfers, die worden verzameld ten behoeve van de belanghebbenden: uitgevers en boekhandelaren.

Interessanter dan die absolute aantallen zijn relatieve maatstaven waarmee tijdperken en taalgroepen vergeleken kunnen worden. Twee maatstaven komen in aanmerking. De eerste is de verhouding van het aantal boekvertalingen *in* een taal tot het aantal boekvertalingen *uit* die taal. Die ratio is een aanwijzing voor de mate waarin landen of taalgroepen meer importafhankelijk of juist meer exportgericht zijn. Voor Nederland geldt de afgelopen decennia dat voor iedere zes boeken die *in* het Nederlands worden vertaald er één *uit* het Nederlands wordt vertaald.⁵ Nederland importeert op dit gebied dus aanzienlijk meer dan het exporteert. Voor de kernlanden van de dominante taalgroep, Engeland en de Verenigde Staten, ligt die verhouding omgekeerd: er wordt zeer veel meer uit het Engels vertaald dan in het Engels.⁶ Het probleem met deze import-exportratio is evenwel dat er onvoldoende betrouwbare gegevens zijn voor een systemati-

sche vergelijking. Daarom is een andere maatstaf, het aandeel van vertalingen in de nationale boekproductie, een geschikter criterium.

Ook het percentage vertalingen loopt voor westerse landen sterk uiteen. In de kernlanden van de meest centrale taalgroep, Engeland en de Verenigde Staten, wordt het minst vertaald: gedurende de hele naoorlogse periode steevast minder dan vijf procent van de nationale boekproductie.⁷ In Frankrijk en Duitsland, die ieder de kern vormen van een kleinere supranationale taalgroep, wordt meer vertaald: tien à twaalf procent van de nationale boekproductie gedurende de naoorlogse periode. Daarop volgen landen als Italië en Spanje, die weer een minder centrale positie innemen dan Duitsland en Frankrijk. In Italië fluctueerde het percentage vertalingen tussen de vijftien en ruim twintig procent. In Spanje steeg het van 12 procent in 1965 naar meer dan 20 procent in 1985. De reeks wordt afgesloten met kleine landen als Zweden en Nederland, waar het meest vertaald wordt: momenteel ruim een kwart van de nationale boekproductie.

De variatie hangt dus vooral samen met de internationale positie van taalgroepen. Meer dan de verhoudingen *binnen* taalgroepen, zijn de relaties *tussen* taalgroepen bepalend voor de mate van internationale uitwisseling. Hoe groter en centraler de taalgroep, des te minder wordt er vertaald in verhouding tot de inheemse productie. In grote landen met een dominante positie in het internationale statenstelsel en een centrale positie in de wereldeconomie bestaat zelden veel ontzag voor buitenlandse voorbeelden. Een afwachtende houding tegenover buitenlandse prestaties overheerst, en dit des te meer naarmate deze afkomstig zijn uit kleinere of meer perifere landen. Voor kleine landen en voor landen die achterop zijn geraakt in de internationale concurrentie geldt het tegendeel. Daar wordt aandachtig gevolgd wat zich in de internationale centra afspeelt, wordt veel vertaald, en hebben buitenlandse voorbeelden dikwijls een bijzondere aantrekkingskracht.

De sociale dynamiek van internationale uitwisselingen

De uiteenlopende mate van buitenlandse gerichtheid kenmerkt in beginsel alle transacties, of het nu gaat om goederenhandel, briefverkeer of vertalingen. Zo constateerde Karl Deutsch dat naarmate een land, groter is, de verhouding van de interne tot de externe transacties ook groter is. Hoe groter een land, des te meer transacties er binnenslands worden afgehandeld; hoe kleiner een land des te meer transacties worden afgewikkeld met buitenlandse partners.⁸

De vraag, die Deutsch merkwaardig genoeg niet stelde, is waarom dit zo is. Ook als de economische en technologische verschillen gering zijn, onderhouden kleine landen beduidend meer transnationale betrekkingen dan grote landen. Voor het effect van zulke schaalverschillen zijn vier redenen te geven. Ze hebben betrekking op de mate van sociale betrokkenheid, de prijs van goederen, hun beschikbaarheid en hun symbolische waarde.

Ten eerste geldt voor transnationaal verkeer wat je het ‘theorema van Blau’ zou kunnen noemen. Peter Blau toonde aan dat uitwisselingen tussen groepen meer gewicht hebben voor de betrokkenen naarmate de groep kleiner is.⁹ Hij heeft dit verband tussen groeps grootte en uiteenlopende *ingroup* en *outgroup* relaties gedemonstreerd voor meerderheden en minderheden. Zijn redenering is echter ook van toepassing op internationale uitwisselingen. Een voorbeeld kan dat verduidelijken. Als er 100.000 telefoongesprekken worden gevoerd tussen steeds verschillende mensen in land A (100 miljoen inwoners) en land B (1 miljoen inwoners), dan is daar in land A slechts 0,1 procent van de inwoners bij betrokken en in land B 10 procent. Bij een gegeven aantal transacties is daar in kleinere landen, kortom, een relatief groter deel van de bevolking bij betrokken. En die gemiddeld grotere betrokkenheid neemt toe naarmate dat land kleiner is. Daaruit volgt dat de internationale oriëntatie in kleine landen sterker zal zijn dan in grote.

Ten tweede werken schaalverschillen economisch gezien in het voordeel van grote producenten, en dat zijn dikwijls producen-

ten met een grote thuismarkt. Zulke *economies of scale* zijn vooral van belang in culturele sectoren met hoge produktiekosten. Zo is de kostprijs van één uur televisiedrama in de kleine Europese landen 24 maal hoger dan de aankoop van één uur vreemd, doorgaans Amerikaans drama.¹⁰ In deze culturele sectoren zijn kleine landen mede daarom sterk afhankelijk geworden van de produktie uit de Verenigde Staten.

Ten derde is de bevolking van kleine landen meer afhankelijk van het buitenland, omdat bepaalde goederen en diensten niet door binnenlandse producenten worden geleverd. In Finland worden geen auto's (meer) geproduceerd en slechts weinig vulpennen. Het binnenlandse aanbod is beperkter en minder gevarieerd, en de afhankelijkheid van het buitenland is derhalve navenant groter. In grote landen met een vergelijkbaar welvaartspeil kunnen de gewenste goederen en diensten worden geleverd door binnenlandse producenten. Buitenlandse produkten komen er dan alleen aan te pas indien ze goedkoper zijn of iets bijzonders bieden.

Ten vierde zijn elites in kleine landen geneigd zich ook uit statusoverwegingen te oriënteren op elites in grotere en grootsere landen. Toen Frankrijk de voornaamste Europese grootmacht was, vond de Franse cultuur overal in Europa navolging. Naarmate het Franse aanzien verminderde, verloren de Franse manieren hun bekoring en schakelden bijvoorbeeld Nederlandse elites over op een meer Engelse of Duitse oriëntatie. Prestigeoverwegingen versterken de internationale gerichtheid in kleine landen.

Bij elkaar vormen deze redenen een voldoende verklaring voor de bevinding van Deutsch dat de internationale oriëntatie van landen, *ceteris paribus*, omgekeerd evenredig is aan hun grootte. Ook in cultureel opzicht zullen kleine landen daarom meer op het buitenland gericht zijn dan grote landen.

Voor een analyse van transnationaal cultureel verkeer is dit model echter niet toereikend. Het geeft rekenschap van één belangrijke dimensie, maar is daar ook toe beperkt. In werkelijkheid verschillen landen en taalgroepen ook in andere opzichten van elkaar dan alleen in grootte. Die verschillen kunnen de internationale oriëntatie zowel versterken als verzwakken. Om daar-

aan recht te doen, moet tevens rekening worden gehouden met verschillen in strategische positie. In Abram de Swaans model van het wereldtalenstelsel is daarom niet alleen het aantal sprekers van belang, maar ook de centraliteit van de taal. In louter aantallen sprekers is het Engels een wereldtaal naast andere. Maar omdat een ongeëvenaard aantal mensen Engels als tweede taal beheerst, is het de meest centrale wereldtaal. Omvang en centraliteit zijn derhalve de twee voornaamste criteria voor de positie van taalgroepen in het wereldtalenstelsel. Door centraliteit in het model op te nemen, is het bovendien beter mogelijk om historische veranderingen en verschuivingen te analyseren. De vraag is nu in hoeverre dit model een leidraad biedt voor de analyse van de ontwikkeling van het vertalen.

De ontwikkeling van het vertalen

Vertaalactiviteit was al in de oudheid een functie van de verhoudingen tussen staten en culturen. In de Griekse oudheid was de rol van vertalingen uitgesproken gering. Andere volkeren werden geacht Grieks te leren, en er bestond voor vertalen dan ook geen specifieke term (alleen *hermeneuein*, maar dat betekent ook verklaren, uitleggen).¹¹ Bij de Romeinen en de Arabieren werd meer vertaald, vooral uit het Grieks, en die vertalingen vervulden een belangrijke rol in hun wetenschappelijke en culturele ontwikkeling. Dat er ook namen zijn overgeleverd van vertalers bevestigt dat vertalen er inderdaad in hoger aanzien stond dan bij de Grieken.

De betekenis van die internationale verhoudingen is ook herkenbaar bij de eerste grootscheepse vertaalonderneming. In 1135 werd te Toledo een vertaalcollege gesticht. De stad was eerder op de Moren veroverd, in de periode dat christelijke staten een offensief inzetten tegen de Arabische heerschappij over Sicilië en Spanje. In de jaren 1126-1157 werden de christelijke staten van het Iberisch schiereiland verenigd, Toledo werd uitgeroepen tot hoofdstad en groeide uit tot een belangrijk cultureel centrum, onder meer door het vertaalinstituut dat geleerden uit heel Euro-

pa trok. Doel van het college was het vertalen van geschriften uit het Arabisch, Grieks en Hebreeuws. Veel Griekse teksten werden aanvankelijk uit het Arabisch vertaald en pas later rechtstreeks uit het Grieks. Zo kwam het werk van Aristoteles en zeer vele anderen voor het eerst beschikbaar in het Latijn. Die Latijnse vertalingen vonden hun weg naar kloosters en kloosterscholen, en - na de opkomst van universiteiten - ook naar universitaire bibliotheken.¹²

Vertalingen in andere talen dan het Latijn werden in Europa voor het eerst gemaakt ten behoeve van wereldlijke heersers. Daarbij ging het vooral om militair-wetenschappelijke geschriften, waarvoor aparte bibliotheken werden ingericht. De Franse koning Karel V (1337-1380) stichtte zo'n Koninklijke Bibliotheek en nam daarvoor ook vertalers in dienst.

Tot aan de renaissance bereikten deze vertaalactiviteiten alleen kleine groepen van geleerden en geestelijken. De uitvinding van de boekdrukkunst bracht daar definitief verandering in. Naast de beperkte markt voor geschriften in het Latijn ontstond een snel groeiende markt voor boeken in de talen van de wereldlijke elites, zowel oorspronkelijke geschriften als vertalingen. Voor het maken van dergelijke vertalingen introduceerden Italiaanse humanisten een woord, *traducere*, dat spoedig ingang vond en leidde tot het Franse *traduire* (1539) en het Engelse *to translate*.¹³

De nieuwe boekvertalingen werden lange tijd hoofdzakelijk gemaakt uit de 'klassieke talen' (Grieks, Latijn, Neolatijn), het Hebreeuws en het Arabisch. Dichters schreven meestal in de talen van de wereldlijke elites, en ook hun geschriften werden meer en meer vertaald. Van de 'moderne' talen verwierf vooral het Frans een centrale positie. Het Latijn had ten opzichte van het Frans onoverkomelijke nadelen. Het was voor vrijwel iedereen een tweede taal, zodat de kennis ervan voorbehouden bleef aan een kleine groep geleerden.¹⁴ Die groep was niet alleen klein, maar had ook minder aanzien dan de hoofse elites, voor wie juist het Frans toonaangevend werd. Anders dan de hoftalen was het Latijn bovendien geen staatstaal, die door nieuwe staatsinstellingen kon worden gestandaardiseerd en gaandeweg verbreid en opgelegd aan steeds grotere groepen onderdanen.¹⁵

Terwijl Frans in het vroeg-moderne Europa een centrale rol kreeg, traden in de loop van de achttiende eeuw andere staten en culturen meer op de voorgrond. Als internationale voertaal verloor het Frans terrein aan Duits en Engels. Die groeiende wedijver leidde tot uiteenlopende uitkomsten. Frans bleef tot aan het begin van de twintigste eeuw de taal van de internationale diplomatie, Duits groeide uit tot een vooraanstaand medium voor wetenschap en cultuur, Engels werd de voornaamste taal voor handel en economie. In de loop van deze eeuw heeft het Engels een steeds grotere voorsprong gekregen; na de Tweede Wereldoorlog is het de meest centrale wereldtaal geworden.¹⁶

De vroeg-moderne suprematie van het Frans was voor het vertaalproces van belang vanwege de centrale rol van de Franse tussenvertaling. Eeuwenlang was het gebruik om Franse vertalingen door te vertalen in andere talen. Niet-Franse schrijvers werden eerst in het Frans en vervolgens doorvertaald in andere Europese talen. Italiaanse renaissance-auteurs werden uit het Frans in het Engels vertaald, Spaanse schrijvers als Cervantes en Gracián werden zo omgezet in het Duits, en langs dezelfde weg verschenen Engelse filosofen in het Spaans en het Italiaans.¹⁷ Vertalingen in het Frans vormden een tussenschakel in de uitwisselingen tussen Europese taalgroepen. Omdat het Frans de meest centrale taal was, trok al wat in die taal werd vertaald de aandacht, en werden veel van die vertalingen weer doorvertaald.

Dat verschijnsel bestaat nog steeds. Het doorvertalen heeft weliswaar aan betekenis ingeboet, maar in de overwegingen óf er zal worden vertaald, is de publikatie van met name een Engelse vertaling van groot belang. Overal ter wereld volgen redacteurs van uitgeverijen nauwlettend wat er in het Engels wordt vertaald, omdat dat geldt als een aanwijzing dat het 'iets is'. Zijn er vertaalrechten verkocht aan een Engelse of Amerikaanse uitgeverij, dan maken uitgevers en auteurs daar onmiddellijk melding van, omdat het een krachtige aanbeveling is voor uitgevers in de andere taalgebieden. Zo leeft het gebruik van de tussenvertaling in zekere zin voort en verloopt veel internationale communicatie over boeken nog steeds via hun vertaling in de meest centrale wereldtaal (en in andere grote supranationale talen).¹⁸

Uit een onderzoek naar Nederlandse vertalingen van Spaanstalige literatuur bleek bijvoorbeeld dat slechts een klein deel hiervan niet al eerder in het Engels, Frans of Duits was vertaald. Bij de ontdekking van de grote namen (Vargas Llosa, Márquez, Neruda), zo concludeerde Maarten Steenmeijer, had Nederland niet vooropgelopen. Allen waren al eerder vertaald en die vertalingen hadden de aandacht getrokken van Nederlandse uitgevers. Ook bleek dat waar Nederlandse uitgeverijen zich met minder bekende auteurs wél in de voorhoede hadden begeven, de respons gering was. In die gevallen lieten de critici en het publiek het afweten.¹⁹ Steenmeijers onderzoek bevestigt dat kleine landen zich vooral oriënteren op de internationale centra, en dat áls er kennis genomen wordt van wat uit de (semi-)periferie komt, ook dat dikwijls verloopt via de kernlanden. Uit zijn onderzoek blijkt bovendien dat waar uitgevers van dit patroon afwijken, de critici en het publiek daar maar weinig waardering voor kunnen opbrengen. Dat is ook de reden dat in kleine landen, hoe internationaal ze ook zijn, maar zelden grote schrijvers of geleerden worden ontdekt die nog geen internationale erkenning hebben verworven. Gebeurt dat wel, zoals bij Steenmeijers schrijvers, dan blijkt de spraakmakende gemeente plots te bestaan uit onverbeterlijke sceptici.

Zoals gezegd, nam omstreeks 1800 de betekenis van de Franse tussenvertaling snel af. Andere letterkundige tradities kregen erkenning, en daarmee samenhangend kwam er toenemende kritiek op de Franse vertaalnormen. De Engelse letterkunde werd aanvankelijk nog via het Frans in het Duits vertaald, maar aan die gewoonte kwam tussen 1770 en 1800 een einde.²⁰ De culturele centraliteit van het Frans werd aangevochten, andere naties en nationale literaturen eisten de aandacht op, en ook de Franse vertaalopvattingen raakten in diskrediet. Franse vertalingen waren altijd in hoge mate bewerkingen geweest overeenkomstig de Franse norm.²¹ Tegenover de vergaande aanpassingen aan de Franse standaarden voor helderheid en elegantie, werd in de achttiende eeuw getrouwheid een steeds belangrijker maatstaf voor vertalingen. Ook in Frankrijk werden de *belles infidèles* bekritiseerd, onder meer door Diderot, die zelf uit het Engels ver-

taalde. Chateaubriand was vermoedelijk de eerste Franse vertaler die getrouwheid verkoos boven schoonheid.²² Zijn voorbeeld was weer van belang voor de romantische voorhoedes, die mede door vertaalwerk literaire alternatieven uitwerkten voor het Franse classicisme.²³

De afkalvende centraliteit van het Frans

Dat de Franse literatuur na 1750 steeds meer concurrentie kreeg van de Engelse en Duitse letteren, blijkt onmiskenbaar uit gegevens over Nederland. De bibliotheken van Hollandse geleerden bevatten begin zeventiende eeuw nog in hoofdzaak boeken in het Latijn (80 procent). Franstalige boeken kwamen op de tweede plaats (9,3 procent), gevolgd door boeken in het Duits en Nederlands (bij elkaar 5,9 procent).²⁴ Engels was zo goed als afwezig. Dezelfde rangorde blijkt uit zeventiende-eeuwse veilingcatalogi: van de buitenlandse boeken waren de meeste in het Latijn (60 procent), terwijl van de moderne talen Frans op de eerste plaats kwam en Duits op de tweede. In literair opzicht was het Frans nog belangrijker dan deze algemene cijfers suggereren. Engelsen Duitstalige literatuur kreeg in Nederland pas in de achttiende eeuw enige betekenis.²⁵ In de zeventiende eeuw werd uit het Engels vrijwel niets anders vertaald dan godsdienstige geschriften.²⁶

De heerschappij van de Franse letteren was het sterkst bij de toneelvertalingen. In de zeventiende eeuw werd 64 procent van de titels in deze rubriek uit het Frans vertaald. Dat aandeel liep tussen 1700 en 1775 verder op tot bijna 90 procent, maar viel daarna terug tot iets meer dan 50 procent (1775-1820). Na een toenemende verfransing trad in die revolutionaire en Napoleontische jaren kennelijk een anti-Franse reactie op. Het waren vooral Duitse auteurs die daarvan profiteerden: hun aandeel steeg in luttele decennia van 5 (1750-1775) tot 45 procent (1801-1820).²⁷

Ook in de rubriek ‘fictioneel proza’ maakte een overwegend Franse oriëntatie eind achttiende eeuw plaats voor een bij uitstek Duitse gerichtheid. Tussen 1600 en 1750 was vrij constant iets

meer dan de helft van alle vertaalde prozaititels afkomstig uit het Frans. In de zeventiende eeuw werd nog zo'n 25 procent uit het Spaans en Italiaans vertaald, maar dit nam in de achttiende eeuw snel af ten gunste van het Duits en het Engels. Vanaf de tweede helft van de achttiende eeuw domineerden Duitse auteurs. Hun aandeel steeg van 10 procent in de eerste helft van de achttiende eeuw tot ruim 70 procent in de jaren 1811-1815. Deze toename ging aanvankelijk ten nadele van het Spaans en Italiaans, later steeds meer van het Frans en ook van het Engels.²⁸

Over andere boekengenres (wetenschap, godsdienst, filosofie, et cetera) zijn helaas geen cijfers beschikbaar, maar de verschuiving naar een uitgesproken Noordepese oriëntatie was ongetwijfeld algemeen. Italië en Spanje verdwenen in de achttiende eeuw uit het culturele gezichtsveld. Frankrijk bleef van belang, maar verloor rond 1800 zijn centrale positie, terwijl Engelse en vooral Duitse literatoren steeds meer op de voorgrond traden.

De gedachte dat de Nederlandse cultuur zich bevindt op het snijpunt van deze drie culturen stamt vermoedelijk uit deze periode. Door sommigen werd die ontvankelijkheid toegejuicht en werd de min of meer gelijkmatige verwerking van deze drie culturen gezien als een nationale deugd. Huizinga is van dat standpunt de bekendste vertolker geworden. Voor anderen betekende het echter weinig meer dan culturele onderworpenheid en een misplaatst gebrek aan eigenwaarde.²⁹ Mocht er zoiets bestaan als een Nederlandse culturele identiteit dan laat die zich nog het best typeren met die tegenstelling. Op alle terreinen was en wordt de Nederlandse cultuur gekenmerkt door het zoeken naar een aanvaardbare balans tussen de grote internationale voorbeelden en een bescheiden eigen bijdrage.

Beroepsvorming onder vertalers

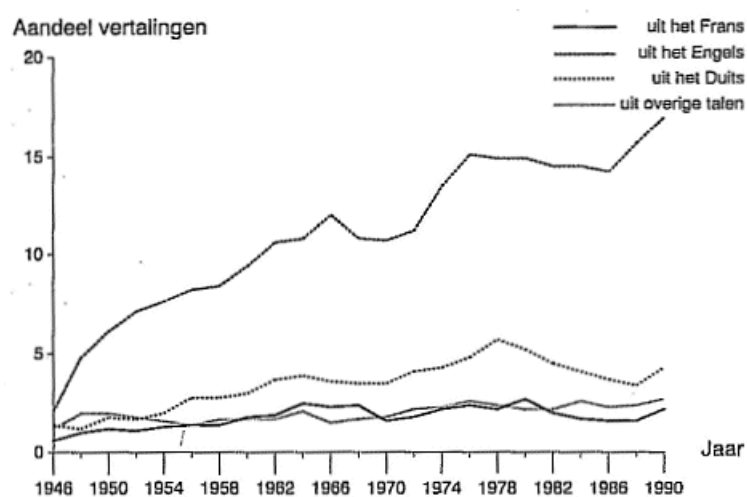
Over vertalingen zijn voor de periode van de eerste helft van de negentiende eeuw tot aan de Tweede Wereldoorlog helaas geen gegevens beschikbaar. Het is dus niet mogelijk om zo een nauwkeuriger beeld te schetsen van de internationale culturele oriën-

tatie. Zeker is wel dat met de verbreiding van het onderwijs de boekenmarkt gestaag groeide en het aanbod toenam en gevarieerder werd. Nieuwe genres en subgenres deden hun intrede, wat er aan vertalingen verscheen werd diverser en ook in het vertaalwerk zelf ontstond meer differentiatie.

Met de verdere toename van het internationale verkeer in de twintigste eeuw veranderde ook de positie van vertalers. Vooral na de Tweede Wereldoorlog zijn vertalers zich aaneen gaan sluiten en hebben eigen organisaties gevormd. Deze beroepsorganisaties waren weer de drijvende kracht achter de oprichting van vertaalopleidingen, die in vele Europese landen in de jaren vijftig en zestig zijn ontstaan. Dat gebeurde ook in Nederland, waar het Instituut voor Vertaalkunde (1964) werd opgericht op initiatief van het eerder gevormde Nederlands Genootschap van Vertalers (1956). Dit proces van beroepsvorming werd weer enigszins doorkruist door de literaire vertalers. Zij associeerden zich meer met literaire auteurs dan met hun vakgenoten, en richtten dikwijls aparte organisaties op. Velen beschouwden hun werk meer als scheppende kunst dan als louter beroepsarbeid, en maakten op grond daarvan aanspraak op betere honoraria en op vergelijkbare rechten als schrijvers (stipendia, leenrechten).³⁰ In Nederland zijn ze daarin ook betrekkelijk succesvol geweest. Sinds 1969 kunnen literaire vertalers aanspraak maken op een additioneel honorarium bij het Fonds voor de Letteren (1965), en net als schrijvers komen ze bij het fonds in aanmerking voor werk- en reisbeurzen.³¹

De beroepsvorming onder vertalers werd mogelijk door de sterke groei van het aantal vertalingen. Nederlandse uitgeverijen zijn na de oorlog steeds meer buitenlandse auteurs gaan publiceren. Het percentage vertalingen in de nationale boekproductie steeg van minder dan 10 procent eind jaren veertig tot meer dan 25 procent sinds 1990 (zie bijlage A). Die groei kwam niet uitsluitend, maar wel voor het overgrote deel voor rekening van vertalingen uit de meest centrale wereldtaal, het Engels. In 1946 werd nog slechts 2 procent van de uitgebrachte titels (alle genres) uit het Engels vertaald. Dat is vrijwel constant toegenomen en bedroeg in 1990 al 17 procent (zie onderstaande grafiek). Wordt

deze groei bezien op het totaal aantal vertalingen (in plaats van op het totaal aantal boeken), dan blijkt de voorsprong van het Engels vooral te stammen uit de eerste tien jaar na de Tweede Wereldoorlog. In 1946 werd 40 procent van alle vertalingen uit het Engels gemaakt; zes jaar later was dit opgelopen tot ruim 60 procent. Tegelijkertijd daalde het relatieve aandeel van vertalingen uit het Duits, en in mindere mate ook uit het Frans. Het percentage vertalingen uit de overige talen nam naar verhouding eveneens af (van 21 procent in 1946 tot 10 procent in 1956). De culturele heroriëntatie ten gunste van het Engels was dus niet alleen buitengewoon sterk, maar verliep ook vrij snel. Sinds die naoorlogse jaren is het relatieve aandeel van het Engels nog iets toegenomen. Van alle in het Nederlands vertaalde boeken - ruim 3500 in 1990 - is inmiddels twee derde afkomstig uit het Engels. Dat is viermaal zoveel als uit het Duits, en achtmaal meer dan uit het Frans, die op de tweede en de derde plaats komen. Samen nemen deze drie talen zo'n 90 procent van alle vertalingen voor hun rekening.

Bron: KVB (tot 1983), en Stichting Spoorwerk (vanaf 1983).

Grafiek - Het percentage van vertalingen uit het Engels, Frans, Duits en overige talen op de totale Nederlandse titelproductie (1946-1990).

De overweldigende voorsprong van het Engels komt ook naar voren uit andere gegevens. In Nederland worden eveneens veel Engelstalige boeken gekocht. In 1989 werd daaraan 53 miljoen gulden besteed, tegen 8 miljoen voor Duitstalige en 4 miljoen voor Franstalige boeken. Dat zijn vergelijkbare proporties als die gelden voor de vertalingen. De Nederlandse markt voor Engelstalige boeken is - buiten de Engelssprekende landen - een van de belangrijkste ter wereld.³²

In meer directe zin doet de hegemonie van het Engels zich ook voor bij de uitgave van boeken. Nederlandse uitgeverijen publiceren ook boeken in buitenlandse talen. Dat is een lange traditie, en hoewel Nederlandse uitgevers internationaal zeker niet meer zo vooraanstaand zijn als ten tijde van de Republiek, spelen ze nog altijd een rol van betekenis.³³ Een uitgeverij als Elsevier gaf vóór de recente fusie met Reed al meer dan 600 internationale wetenschappelijke tijdschriften uit. Ook kleinere uitgeverijen (Brill, Reidel, Nijhoff) zijn actief op de internationale markt, en door hun activiteiten bestaat zo'n 12 procent van de Nederlandse boekproductie uit buitenlandse titels. Dat zijn bijna allemaal Engelstalige wetenschappelijke studies.

De opmars van het Engels heeft zich niet alleen in Nederland voltrokken. In alle Europese landen is het aandeel van het Engels toegenomen. Die voorsprong is inmiddels dusdanig dat in Westeuropese landen ten minste de helft van alle vertalingen afkomstig is uit het Engels. Onderlinge verschillen betreffen slechts de tweede en derde vreemde taal. In Zuideuropese landen als Spanje en Italië wordt na het Engels het meest vertaald uit het Frans, hoewel het relatieve aandeel daarvan is afgenomen. In Noordepese landen (Nederland, Zweden) wordt weer meer vertaald uit het Duits dan het Frans. Over het algemeen heeft het Duits zich echter beter weten te handhaven dan het Frans.

Nederlandse vertalingen in 1990

Om een nauwkeuriger beeld te krijgen van de in Nederland verschenen boekvertalingen kan gebruik gemaakt worden van pu-

blikaties over de jaarlijkse titelproductie. Vertalingen staan daarin uitgesplitst naar brontaal en naar rubriek. Aan de hand van deze cijfers kan voor één jaar, 1990, een aantal algemene vragen worden beantwoord. Eerst zal ik de inheemse boeken vergelijken met de vertalingen. Vervolgens wordt bekeken hoeveel uit welke talen wordt vertaald. Ten slotte zal ik de vertalingen uit de drie voornaamste talen (Engels, Duits, Frans) met elkaar vergelijken.

In sommige rubrieken wordt weinig of niets vertaald. Dat geldt in het bijzonder voor schoolboeken (zie tabel 1). Die vormen de grootste rubriek in de inheemse boekproductie (23 procent in 1990), maar zijn kennelijk zo sterk gebonden aan nationale instituten en regels dat er bijna niets van wordt vertaald. Dat geldt eveneens voor juridische literatuur en voor boeken over politieke, bestuurlijke en maatschappelijke kwesties. Al deze boeken hebben een belangrijk aandeel in de inheemse boekproductie, maar vertegenwoordigen slechts een gering deel van de vertalingen.

Andere rubrieken daarentegen worden juist gedomineerd door vertalingen. Proza is voor vertalingen de grootste rubriek. Bijna 40 procent van alle vertaalde titels behoort tot deze categorie, die zelfs in absolute aantallen de inheemse productie overtreft. Literair werk vertegenwoordigt maar een beperkt deel van deze rubriek, die wordt gedomineerd door populaire en sterk internationale genres als detectives, avonturenromans, spionageverhalen en science fiction. Kinderboeken komen, net als bij de Nederlandse titels, op de tweede plaats. Weinig verschil in rangorde is er eveneens voor rubrieken als 'techniek en technologie', 'godsdienst en esoterica', 'geneeskunde en gezondheid', 'geschiedenis en biografie'. Alle nemen een voorname plaats in op beide lijsten. Wel is er een verschil voor boeken die worden ingedeeld bij wijsbegeerte. Deze categorie moet, zoals al deze rubrieken, heel ruim worden genomen en omvat ook levensbeschouwelijk werk in vele toonaarden. Bij de vertalingen staan deze boeken vrij hoog (op de vierde plaats), terwijl ze op de inheemse lijst niet hoger komen dan de vijftiende plaats.

Tabel 1 - Totaal aantal boektitels in het Nederlands en in vertaling naar de voornaamste rubrieken in 1990.

Rubriek	Nederlandse titels	Aantal vertalingen
leermiddelen	2043 (1)	26 (14)
kinderboeken	843 (2)	585 (2)
proza	750 (3)	1360 (1)
recht	572 (4)	3 (29)
godsdienst	525 (5)	136 (5)
technologie	437 (6)	257 (3)
geschiedenis	419 (7)	120 (6)
geneeskunde	333 (8)	99 (9)

Bron: Koninklijke Bibliotheek/ Stichting Spuurwerk betreffende het Boek, *Titelproductie 1990*, Amsterdam 1991.

Tabel 2 - Totaal aantal boekvertalingen naar brontaal en rubriek in de Nederlandse titelproductie in 1990.

Taal	Totaal aantal boekvertalingen	Aantal rubrieken
Engels	2320	33
Duits	593	28
Frans	294	22
Italiaans	91	10
Spaans	46	9
Russisch	44	8
Zweeds	42	7
Latijn	16	9
Deens	15	3
Noors	7	3
Grieks	4	2
Hongaars	4	2
Overige	105	15
Totaal	3580	33

Bron: Koninklijke Bibliotheek/ Stichting Speurwerk betreffende het Boek,
Titelproductie 1990, Amsterdam 1991.

Uit het Engels worden niet alleen verreweg de meeste boeken vertaald, maar ook de meeste soorten boeken. Vertalingen uit het Engels komen voor in alle 33 rubrieken die in de boekstatistieken worden onderscheiden (zie tabel 2). Engels is de enige taal waarvoor dat geldt. Voor alle andere talen is de spreiding kleiner. Hoe minder boeken er uit een taal worden vertaald, des te kleiner ook de spreiding. Toch doet zich hier ook nog een ander verschil voor. De drie voornaamste talen (Engels, Duits, Frans) nemen niet alleen bijna 90 procent van alle vertalingen voor hun rekening, maar onderscheiden zich ook door een beduidend grotere spreiding. Dat houdt ongetwijfeld verband met het feit dat het onderwijs in deze talen nog steeds wijdverbreid is, en zij daarmee een beslissend voordeel hebben ten opzichte van alle andere talen.

Wat er uit de drie voornaamste talen wordt vertaald, vertoont een aantal systematische verschillen (zie tabel 3). Uit het Engels wordt vooral proza vertaald, met name onderhoudende en populaire genres (detectives, avonturenromans, science fiction).³⁴ Uit het Duits wordt opmerkelijk weinig proza vertaald. Vertalingen uit het Duits worden gedomineerd door meer serieuze non-fictie: technische, praktische en populair-wetenschappelijke boeken, evenals godsdienstig, wijsgerig en levensbeschouwelijk werk. Vertalingen uit het Frans betreffen weer meer fictie, vooral kinderboeken en proza, en dan in het bijzonder meer literair werk (inclusief toneel en essayistiek).

Vertalingen uit andere dan de drie voornaamste buitenlandse talen zijn een betrekkelijk gespecialiseerde aangelegenheid. Het gaat om kleine aantallen, waarvan de uitgave dikwijls de specialiteit is van een bepaalde uitgeverij.³⁵ Vertalingen uit het Russisch zijn geconcentreerd bij Van Oorschot, Bert Bakker heeft zich toegelegd op het Italiaans, Ambo op het Tsjechisch. Voor zeer vele uitheemse talen (Japans, Chinees, Portugees, Spaans, Scandinavische talen) wordt de markt gedomineerd door één uitgeverij, Meulenhoff, een bedrijf dat ooit begon als boekenimporteur. Bij dit type vertalingen gaat het in hoofdzaak om proza en in het bijzonder om literair werk, dat vooral wordt gekocht door kenners.³⁶

Tabel 3 - Boekvertalingen uit het Engels, Duits en Frans naar de voornaamste rubrieken (1990).

Rubriek	Engels	Duits	Frans
wijsbegeerte	6.3	9.0	4.4
godsdienst	3.1	6.3	2.4
technologie	6.0	15.7	8.2
proza	45.8	10.8	22.8
kinderboeken	14.8	12.0	38.1
geschiedenis	2.8	3.0	5.1
sport en spel	1.6	8.1	1.4
huishoudkunde	2.4	5.9	1.0
landbouw	1.4	3.2	0.7
geneeskunde	2.8	4.9	-
biologie	0.9	2.4	0.3
overige	12.1	18.9	15.6
Totaal	100	100	100
N=	2320	592	294

Bron: Koninklijke Bibliotheek/ Stichting Speurwerk betreffende het Boek, *Titelproductie 1990*, Amsterdam 1991.

Uit deze gegevens vallen enkele algemene conclusies te trekken. In de eerste plaats blijkt het aandeel van vertalingen sinds 1945 sterk te zijn toegenomen. Momenteel is één op de vier in Nederland uitgegeven boeken een vertaling. Kort na de oorlog was dat nog minder dan één op de tien. Van die toegenomen internationalisering heeft in alle Europese landen vooral het Engels geprofiteerd, dat een enorme voorsprong heeft verworven op de andere talen. Op het Europese continent wordt de helft tot twee derde van alle boekvertalingen uit het Engels gemaakt.

Andere vreemde talen hebben echter eveneens baat gehad bij de toegenomen vertaalactiviteit. Het zou misleidend zijn om alleen het aandeel te bezien van de verschillende talen op het totaal aantal vertalingen. Bij een dergelijke beschouwing leidt iedere winst van het Engels immers tot verlies voor de overige talen. Wordt echter gekeken naar het aandeel op het totale aantal boeken, dan blijkt dat in Nederland ook het Duits baat heeft gehad bij de toegenomen vertaalactiviteit. Rond de 4 procent van alle

Nederlandstalige titels betrof de afgelopen jaren een vertaling uit het Duits. Dat is een toename ten opzichte van de 1 à 2 procent van vlak na de Tweede Wereldoorlog. Het Frans heeft zich met 1 à 2 procent zeer goed weten te handhaven, en dat geldt ook voor de vertalingen uit de overige talen (ruim 2 procent). In de Noordeuropese landen is Duits over het algemeen de tweede vreemde taal, in Zuid-Europa is dat Frans. Ondanks de grote achterstand die beide talen hebben opgelopen ten opzichte van het Engels, hebben ze hun aandeel op het totale aantal boeken weten te behouden of iets weten te verbeteren. De positie van het Duits berust vooral op het belang van zijn non-fictie. Frans is met name van belang dankzij kinderboeken en klassieke of eigentijdse literatuur en essayistiek. Uit de overige talen wordt weinig vertaald, hoofdzakelijk literair proza en maar zelden non-fictie.

Internationale onzichtbaarheid

De vraag die nog beantwoording behoeft, is hoe het staat met de internationale positie van het Nederlands. Heeft ook het Nederlands geprofiteerd van de toegenomen vertaalactiviteit, of is eerder sprake van een verdergaande marginalisering ten gunste van de grote supranationale talen?

In vergelijking met de vertalingen *in* het Nederlands, werd en wordt er maar weinig *uit* het Nederlands vertaald. Die discrepantie geldt voor alle kleinere taalgroepen. Schrijvers en intellectuelen uit kleine landen hebben te kampen met wat Johan Goudsblom het ‘doorkijkspiegeleffect’ heeft genoemd. Zij zijn als waarnemers achter een half transparante spiegel: ze observeren wat er internationaal gaande is, maar hebben aan dat gebeuren zelf nauwelijks deel. Internationale communicatie is voor kleine landen en perifere taalgroepen in hoge mate eenrichtingsverkeer.³⁷

Toch is ook hierin enige verandering opgetreden. Zo blijkt het aantal vertalingen uit het Nederlands in de loop van de twintigste eeuw licht te zijn gestegen. Door gebrekkige gegevens is dat moeilijk met zekerheid vast te stellen, maar de gegevens die er zijn, wijzen in die richting.

Dat over vertalingen uit het Nederlands zo weinig bekend is, doet al vermoeden dat er geen spectaculaire successen zijn geboekt, ook niet in de bloeitijd van de Republiek, toen de omstandigheden daarvoor uitzonderlijk gunstig waren. De Engelse historicus Price heeft daar een interessante verklaring voor gegeven. Nederlandse schrijvers waren in de zeventiende eeuw vooral afhankelijk van stedelijke elites die een sterke voorkeur hadden voor klassieke en buitenlandse voorbeelden. Schrijvers waren wel genoodzaakt hun werk daarop af te stemmen, waardoor hun werk over het algemeen weinig oorspronkelijk is. Nederlandse schilders verkeerden in een heel andere positie. Zij werkten meer voor de vrije markt en waren sterker afhankelijk van minder gefortuneerde en ook minder internationaal gerichte groepen. En juist die groepen hadden een voorkeur voor de realistische taferelen, waaraan de Nederlandse schilderkunst haar oorspronkelijkheid en haar faam te danken heeft.³⁸

Wat er bekend is over vroege vertalingen uit het Nederlands betreft vooral de zestiende en zeventiende eeuw. Via de handelsroutes en de universiteiten bestonden er vele internationale contacten. Dankzij deze netwerken verwierf ook de Nederlandse taal en letterkunde enige bekendheid. Nederlands werk, onder meer van Cats en Vondel, verscheen vooral in het Duits en de Scandinavische talen.³⁹ Geen van de vertaalde auteurs is echter doorgedrongen tot de canon van de wereldliteratuur, en van een Hollandse school is, anders dan in de schilderkunst, evenmin sprake geweest. In de achttiende eeuw verliepen veel van deze internationale contacten weer, en rond 1800, toen nationale sentimenten overal oplaaiden, werd het gebrek aan internationale belangstelling door velen gehekel. Willem de Clerc schreef in 1824: ‘Werd er ooit eenig letterkunde door vreemden miskend, dan was zulks voorzeker de onze.’⁴⁰

Na de buitengewoon geringe vertaalactiviteit in de achttiende en negentiende eeuw begon de buitenlandse belangstelling aan het einde van de negentiende eeuw weer iets toe te nemen.⁴¹ Dat was de periode waarin de Russische en de Scandinavische literatuur internationaal werd ontdekt, en vermoedelijk hebben ook Nederlandse schrijvers hiervan enigszins geprofiteerd. Multatuli

werd vertaald, Couperus, en in hun voetspoor volgden anderen. Die ontluikende buitenlandse belangstelling bleef in Nederland niet onopgemerkt. In 1939 wijdde de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag er een tentoonstelling aan en verscheen een eerste bibliografie: *Nederlandsche schrijvers in vertaling* (1939).

In de begeleidende teksten constateert bibliothecaris L. Brummel dat er een kentering was opgetreden. De betekenis van vertaald werk was in enkele decennia ‘volkomen’ veranderd: Nederlandse literatuur bleek wel degelijk vertaalbaar te zijn en Brummel sprak van een ‘zeer opmerkelijk cultuurverschijnsel’.⁴² Hij verklaarde die verandering overigens niet uit de lang miskende kwaliteiten van de vaderlandse literatuur, maar uit de zeer snelle toename van de vraag:

De vraag naar vertalingen heeft een omvang aangenomen, die blijkbaar alleen maar verklaard kan worden uit een zóó sterke behoefte aan onderhoudende romanlectuur bij het lezend publiek, dat de uitgevers deze met de literaire productie van hun eigen land niet kunnen bevredigen, en mede door politieke oorzaken, zelfs hun toevlucht nemen tot landen, waarvan voordien de literatuur zelden materiaal voor vertalingen leverde. Vandaar, dat ook de Nederlandsche letterkunde, die destijds slechts in enkelen harer vertegenwoordigers de eer ener overzetting genoot, zich thans in een bijna onoverzienbare reeks van vertalingen over een groot aantal landen van Europa en zelfsch Amerika verspreidt.⁴³

Na de Tweede Wereldoorlog werd het vertalen van Nederlandse literatuur ook van staatswege bevorderd. Daarvoor werd de Stichting ter Bevordering van de Vertaling van Nederlands Letterkundig Werk (1954) in het leven geroepen. De stichting subsidieerde literaire vertalingen, legde contacten met buitenlandse uitgevers, liet proefvertalingen maken en publiceerde informatiemateriaal over de auteurs en hun werk. Zo nodig werd voor die activiteiten een beroep gedaan op de culturele verdragen die met vele landen waren gesloten, en ook particuliere organisaties als

de Vlaamse Stichting *Ons Erfdeel* (1957) droegen hun steentje bij. Maar de resultaten van al dat werk stelden teleur.⁴⁴ De vertalingen verschenen bij kleine uitgeverijen, de kwaliteit liet veel te wensen over en literaire erkenning bleef uit. Geen Nederlandse schrijver slaagde erin om internationaal naam te maken. Bij gebrek aan een dergelijk voorbeeld bleef de Nederlandse literatuur verstoken van een herkenbare signatuur en lieten goede vertalers het afweten. De vertalingen die wél verschenen, waren te gebrekkig om de vicieuze cirkel te doorbreken. Het ontbreken van goede vertalers was vermoedelijk het voornaamste gemis. Naast hun zorg voor de tekst, vervullen vertalers ook andere functies, die een voorwaarde vormen voor erkenning buiten het eigen taalgebied. Zij informeren uitgevers en spelen doorgaans een belangrijke rol bij de oordeelsvorming en in de literaire kritiek.

In de loop van de jaren tachtig veranderde het beeld. Er verschenen enkele goede vertalingen die de aandacht trokken en belangrijke vertaalprijzen kregen. Dat was het geval met Philippe Nobles Franse vertaling van Du Perrons *Het land van herkomst* (uit 1980) en Adrienne Dixons Amerikaanse vertaling van Nootbooms *Rituelen* (uit 1983). Tegelijkertijd werden *Het verdriet van België* van Hugo Claus en *De aanslag* van Harry Mulisch in vele talen met succes vertaald. Achteraf bezien is dat het begin geweest van een ontwikkeling die met de Buchmesse van 1993 een voorlopig hoogtepunt heeft bereikt. De Nederlandse literatuur is niet onbekend meer, verschijnt inmiddels bij belangrijke buitenlandse uitgevers in goede vertalingen, en voor het eerst is er een Nederlandse schrijver, Cees Nootboom, die in vele landen wordt beschouwd als een vooraanstaand auteur.

Het lijkt er dus op dat de Nederlandse literatuur in de loop van deze eeuw ook enigszins geprofiteerd heeft van de toegenomen internationalisering. Nadere beschouwing van bibliografische gegevens bevestigt dit. Voor vertalingen uit het Nederlands bestaan twee bronnen. De eerste is de bibliografie van Morel uit 1962, die een lijst bevat met vertalingen die tussen 1900 en 1958 zijn verschenen. Deze bibliografie is de meest volledige waarover wij beschikken. De nadruk ligt echter op Nederlandse literatuur en letterkunde. Vlaamse literatuur ontbreekt, non-fictie ook

(tenzij deze, zoals de geschiedschrijving, tot de letterkunde werd gerekend). Voor de daaropvolgende dertig jaar, 1957-1987, is er de reeks bibliografische publikaties die wordt verzorgd door de Koninklijke Bibliotheken in Den Haag en Brussel. Deze is vollediger en bevat in beginsel alle vertalingen uit het Nederlands en het Vlaams in de betreffende jaren, met inbegrip van non-fictie. De enige categorie boeken die hier buiten valt, is zuiver wetenschappelijk werk. Op grond van deze bibliografieën kan een overzicht worden gemaakt van de omvang van de boekvertalingen uit het Nederlands, de spreiding naar taalgebied, en de meest vertaalde auteurs. Zo'n overzicht ontbreekt tot op heden.⁴⁵

Vertalingen uit het Nederlands

Eenheid van analyse is het aantal vertaalde boektitels. Artikelen of bijdragen aan bloemlezingen heb ik in de tellingen niet meegerekend. Overeenkomstig de gangbare definitie van een 'titel' werden herdrukken wel steeds apart meegeteld. Over de periode van 1900 tot 1988 blijkt het aantal boekvertalingen uit het Nederlands gestaag toe te nemen (zie tabel 4 en 5). Gedurende het eerste decennium van deze eeuw verschenen er 127 letterkundige titels in vertaling. Dat aantal was voor de (acht) jaren 1950-1957 opgelopen tot 701. Ook de spreiding naar taalgebied nam duidelijk toe, van 12 naar 28 talen. Dat de aantallen voor de jaren 1958-1987 een stuk hoger liggen, houdt verband met de ruimere definitie (ook Vlamingen en non-fictie). Dat is ook een reden voor de grotere spreiding naar taalgebied.

Niet alleen in absolute maar ook in relatieve zin is er sprake van een toename. Het aantal vertaalde titels nam sneller toe dan het totale Nederlandse boekenaanbod. Die relatieve stijging is overigens voor de jaren 1900-1957 sterker dan voor de jaren 1958-1987. De ruim 3400 boekvertalingen die er tussen 1958 en 1968 verschenen, vertegenwoordigden 3,7 procent van het toenmalige Nederlandse boekenaanbod. Dit percentage steeg naar 4,4 procent voor de jaren 1968-1977, maar bleef in het daaropvolgende decennium gelijk.

Tabel 4 - Vertaalde Nederlandse letterkundige boeken (aantallen en spreiding, en de totale Nederlandse titelproductie per decennium (1900-1957).

Periode	Aantal vertaalde boektitels	Aantal talen	Nederlandse boektitels
1900-09	127	12	30.000
1910-19	67	10	40.000
1920-29	157	11	46.000
1930-39	396	18	73.000
1940-49	427	19	59.000
1950-57	701	28	49.000

Bron: Bewerking van *Bibliographia Neerlandica*, deel II, compiled by P.M. Morel, The Hague: M. Nijhoff, 1962. De cijfers van de Nederlandse boekproductie zijn schattingen gebaseerd op Brinkmans Cumulatieve Catalogus. Ze zijn afkomstig van de Koninklijke Bibliotheek (met dank aan H. Jansen). Voor de naoorlogse jaren zijn deze aangevuld met gegevens van de Stichting Speurwerk.

Tabel 5 - Vertaalde Nederlandse en Vlaamse boeken (aantallen en spreiding) en de totale Nederlandse titelproductie per decennium (1958-1987).

Periode	Aantal vertaalde boektitels	Aantal talen	Nederlandse boektitels
1958-67	3462	54	94.000
1968-77	5181	44	117.000
1978-87	5921	50	136.000

Bron: Koninklijke Bibliotheek, *Het Nederlandse boek in vertaling. Bibliografie van vertalingen uit Noord- en Zuidnederlandse werken*, 's Gravenhage: Staatsuitgeverij (4 cumulatieve delen plus 5 losse delen per jaar voor de periode 1983-1987). De cijfers over de Nederlandse titelproductie zijn gebaseerd op de jaarlijkse gegevens van de Stichting Speurwerk.

In de vertalingen hebben de verschillende taalgebieden een zeer ongelijk aandeel (zie tabel 6 en 7). De voornaamste afzetmarkt was en is het Duitse taalgebied. Afgezien van fluctuaties gaat het om ongeveer een derde van alle vertalingen. Dat aandeel is door de jaren heen betrekkelijk constant gebleven. Dat geldt voor an dere talen veel minder. In periode 1900-1957 kwamen de Scandinavische landen bij elkaar genomen op de tweede plaats. Meer dan een kwart van alle vertalingen uit het Nederlands verscheen toen in het Deens, Zweeds of Noors. Tussen 1958 en 1988 verloren de Scandinavische landen hun vooraanstaande positie.⁴⁶

Tabel 6 - Aantal letterkundige vertalingen uit het Nederlands naar taalgebied (1900-1957).

Taal	1900-09	1910-19	1920-29	1930-39	1940-49	1950-57	Totaal
Duits	80	32	78	114	90	262	656
Engels	8	20	40	67	51	57	243
Deens	6	2	3	53	97	76	237
Zweeds	5	3	11	48	45	53	165
Frans	14	2	8	19	39	57	139
Noors	0	2	3	11	33	46	95
Tsjechisch	3	3	3	25	24	5	63
Fins	0	0	1	15	9	28	53
Italiaans	4	0	5	6	12	10	37
Pools	3	1	0	17	3	7	31
Indonesisch	0	0	0	0	5	22	27
Hongaars	1	1	3	7	5	7	24
Spaans	0	0	0	1	1	20	22
Esperanto	1	0	2	5	0	4	12
Russisch	1	1	0	2	1	5	10
Slovaaks	0	0	0	2	5	3	10
Overige	1	0	0	4	7	39	51
Totaal	127	67	157	396	427	701	1848

Bron: Bewerking van *Bibliographia Neerlandica*, deel II, compiled by P.M. Morel, The Hague: M. Nijhoff, 1962.

Tabel 7 - Vertalingen uit het Nederlands en Vlaams naar taalgebied (1958-1987).

Taal	1958-67	1968-72	1973-77	1978-82	1983-87
Duits	36.5	27.5	24.0	27.7	31.2
Engels	19.8	24.6	26.0	24.5	22.8
Frans	10.8	10.2	15.7	15.2	20.0
Spaans	4.5	6.5	5.5	5.4	4.4
Deens	4.0	3.2	3.9	2.9	2.4
Indonesisch	3.8	4.6	6.5	5.3	6.7

Zweeds	3.2	3.0	3.0	3.6	2.5
Italiaans	3.0	6.1	3.3	1.9	1.6
Zuid-Afrikaans	2.7	3.1	2.5	3.0	0.6
Noors	2.6	2.2	1.5	0.7	0.6
Overige	9.1	9.2	8.1	9.8	7.2
Totaal	100	100	100	100	100
Absoluut aantal titels	3462	2589	2592	2639	3282
Gemiddeld aantal per jaar	346	518	518	528	656

Bronnen: berekend op basis van *Het Nederlandse boek in vertaling. Bibliografie van vertalingen van Noord- en Zuidnederlandse werken*, 's Gravenhage: Staatsuitgeverij (4 cumulatieve delen en 5 jaarlijkse publikaties over de jaren 1983-1987).

De laatste jaren verschijnt driekwart van alle vertalingen in het Duits, Frans en Engels. Na het Duits komen nu het Engels en het Frans op de tweede en derde plaats. Het aandeel van het Engels is deze eeuw toegenomen van 13 (1900-1957) tot 23 procent (1983-87). Voor het Frans was de toename nog sterker. In de periode 1900-1957 verscheen slechts 7 procent van alle vertalingen in het Frans. Dat is de afgelopen periode toegenomen tot 20 procent. Daarmee zijn de verschillen tussen het Engels en het Frans verwaarloosbaar klein geworden. Andere taalgebieden hebben een beduidend kleiner aandeel.

De ontvankelijkheid voor Nederlandse culturele uitingen hangt nauw samen met de positie van landen in het internationale statenstelsel. In Engeland en Frankrijk werd lange tijd buitengewoon weinig Nederlands werk vertaald. Beide landen hadden hun eigen culturele invloedssfeer, onder meer in hun koloniën, en voor Nederlandse letterkunde bestond vrijwel geen belangstelling. In Duitsland lag dat anders. Dat bezat geen koloniën, had een centrale positie in Noord-Europa, en onderhield intensievere handelsbetrekkingen met Nederland. Na de Napoleontische oorlogen werd Nederland in Duitsland steeds meer gezien als een natuurlijke bondgenoot tegen de Fransen. De Duitse criticus Prutz schreef in 1847 dat Nederlanders ‘te zeer doordrongen zijn van Duitse elementen om een eigen ontwikkeling te hebben’, maar toch ook weer niet Duits genoeg zijn om werkelijk deel te hebben aan de Duitse cultuur.⁴⁷ Die opstelling werd onder Duitse germanisten gemeengoed. Zij beschouwden Nederland en Vlaanderen als de buitengewesten van een Germaans cultuurblok.⁴⁸ Vanwege de verwantschap met het *Platt-Deutsch* kwam Nederlandstalige literatuur in aanmerking als hulpbron. Zo werden bewerkingen van Nederlandse en vooral Vlaamse romans in de negentiende eeuw gebruikt om te voorzien in de stijgende leesbehoefte van het publiek van leen- en leesbibliotheken.⁴⁹ Iets meer literaire belangstelling kwam er pas na de Eerste Wereldoorlog (Couperus, Van Eeden), maar die werd al snel overvleugeld door de interesse voor streekromans en *Heimatliteratur* (Felix Timmermans, Streuvels, Coolen, Claes). Na de Tweede Wereldoorlog behielden deze auteurs veel van hun po-

pulariteit in Duitsland. De zeer actieve vertaler Georg Hermanowski - hij vertaalde meer dan 110 romans en dichtbundels - sloot aan bij die traditie en vertaalde in de jaren vijftig en zestig vooral katholieke Vlaamse auteurs. Zijn rol werd eind jaren zestig overgenomen door Jürgen Hillner. Deze legde zich toe op de moderne Nederlandse literatuur (Reve, Hermans, Wolkers, Boon), maar zijn vertalingen vonden weinig weerklank en verschenen bij minder bekende uitgeverijen. De doorbraak kwam pas in de jaren tachtig met Nootboom (Suhrkamp), Claus (Klett-Cotta) en Mulisch (Hanser). *Het verdriet van België* en *De aanslag* waren in Nederland uitzonderlijk succesvol geweest. Dat had de aandacht getrokken van enkele vooraanstaande buitenlandse uitgevers. Die belangstelling was aan hun concurrenten niet voorbijgegaan, en nog vóór iemand er erg in had was er iets veranderd. Die opkomende belangstelling werd nog versterkt door Fons Rademakers' bekroonde verfilming van *De aanslag*, enkele belangrijke vertaalprijzen, en overwegend gunstige kritieken.⁵⁰

De recente belangstelling voor de Nederlandse literatuur is in Duitsland nog steeds het sterkst. Duitsland was het enige grote land met een vertaaltraditie en was daarmee het best voorbereid op de recente aandacht voor Nederlandse literatuur. Dat Cees Nootboom nergens zo geprezen is als in Duitsland houdt verband met de huidige situatie in de Duitse literatuur, maar ook met de oude rivaliteit met Frankrijk en Engeland. Anders dan vroeger draagt die Duitse belangstelling voor Nederlandse letterkunde momenteel echter bij aan de belangstelling in Frankrijk. De sterke toename van vertalingen in het Frans kan daarom mede worden verklaard uit de Frans-Duitse toenadering in het kader van de Europese integratie. De Europese integratie verklaart ten dele ook de afnemende betekenis van vertalingen in de Scandinavische talen.

Genres en auteurs

De meer recente vertaalbibliografieën betreffen niet alleen letter-

kundig werk, maar ook vrijwel alle non-fictie. ‘Hoge’ literatuur heeft maar een zeer beperkt aandeel. Kinder- en jeugdboeken (inclusief strips) vormen de belangrijkste categorie (zie tabel 8). Momenteel vertegenwoordigen zij een kwart van alle vertalingen uit het Nederlands. De toename daarvan is een internationale trend. Onder de meest vertaalde auteurs bevinden zich wereldwijd ook steeds meer kinderboekenschrijvers.⁵¹ Na kinder- en jeugdboeken komen letterkundige boeken in de meest ruime zin op de tweede plaats, direct gevolgd door godsdienstige literatuur. Religieuze boeken vormden in de jaren 1968-1972 zelfs de grootste categorie. Dat betrof veelal werk van kritisch gestemde katholieken, wier oppositie tegen de kerkelijke orthodoxie internationaal de aandacht trok. Op de vierde plaats komen boeken op het terrein van de beeldende kunst, die zo'n 10 procent van alle vertalingen innemen.

Tabel 8 - Vertalingen uit het Nederlands en Vlaams naar genre (1958-1987).

Genre	1958-67	1968-72	1973-77	1978-82	1983-87
literatuur en taal	29.1	14.6	16.7	17.9	17.3
godsdienst	20.3	29.2	19.3	17.4	16.3
kinderboeken	17.7	19.5	22.9	27.5	24.7
beeldende kunst	8.6	8.7	11.5	13.5	9.9
land en volkenkunde	6.1	3.7	5.4	4.0	6.6
filosofie	5.4	4.7	3.4	3.9	3.7
geschiedenis	4.2	4.4	5.5	4.9	3.9
sociale wetenschappen	2.9	5.6	6.3	3.8	3.8
sport en spel	1.2	1.1	2.2	2.0	2.3
recht	1.1	1.3	2.1	1.7	1.5
politieke wetenschappen	0.9	0.8	0.9	0.6	0.6
muziek en dans	0.6	0.4	0.5	0.8	0.9
opvoeding en onderwijs	1.3	2.9	1.9	0.6	1.2
varia	0.6	3.1	1.4	1.4	7.3
Totaal	100	100	100	100	100

Bronnen: berekend op basis van *Het Nederlandse boek in vertaling. Bibliografie van vertalingen van Noord- en Zuidnederlandse werken*, 's Gravenhage: Staatsuitgeverij (4 cumulatieve delen en 5 jaarlijkse publikaties over de jaren 1983-1987).

Tabel 9 - Meest vertaalde Nederlandse letterkundigen (1900-1957).

Auteur	Totaal aantal vertaalde boektitels	Totaal aantal talen	Rubriek
Jo van Ammers-Küller	127	13	letterkunde
Johan Fabricius	108	13	jeugdboek
Willy Corsari	86	10	letterkunde
Louis Couperus	76	8	letterkunde
Johan Huizinga	73	11	geschiedenis
Jan de Hartog	67	11	letterkunde
Multatuli	64	14	letterkunde
Hans Martin	55	5	letterkunde
Frederik van Eeden	50	11	letterkunde
Madelon H. Lulofs	49	11	letterkunde
Anne de Vries	49	11	jeugdboek
Herman Heijermans	48	11	letterkunde
Antoon Coolen	46	12	letterkunde
Theun de Vries	43	12	letterkunde
Anne Frank	41	19	letterkunde
A. den Doollaard	31	9	letterkunde
A.M. de Jong	28	6	letterkunde
Ina Boudier-Bakker	26	8	letterkunde
Piet Bakker	22	6	jeugdboek
A.M. Roothaert	21	4	letterkunde
Arthur van Schendel	18	6	letterkunde
W.G. van de Hulst	18	5	jeugdboek
Jef Last	17	8	letterkunde
Ivans	17	6	letterkunde
Cor Bruijn	16	8	letterkunde
An Rutgers van der Loeff	16	9	jeugdboek
Ary den Hartog	15	7	letterkunde

H.J. van Nijnatten-Doffegnies	14	4	letterkunde
Godfried Bomans	14	3	letterkunde
Simon Vestdijk	13	4	letterkunde
Carel en Margot Scharten-Antink	13	3	letterkunde
Leonard Roggeveen	12	3	jeugdboek
Henri Borel	12	4	letterkunde
Pieter van der Meer de Walcheren	12	6	religie
Nienke van Hichtum	10	5	jeugdboek
Paul Julien	10	6	letterkunde
Herman de Man	10	8	letterkunde
Amanda van Hoogstraten-Schoch	9	4	letterkunde
A.D. Hildebrand	9	3	jeugdboek
Anke Servaes	9	3	letterkunde
Jacoba van Velde	9	8	letterkunde
Dick Laan	9	4	jeugdboek

Bij 'titels' gaat het om boektitels plus herdrukken.

Bron: Bewerking van *Bibliographia neerlandica*, deel II, The Hague: M. Nijhoff, 1962.

Op grond van de bibliografische gegevens kan ten slotte worden nagegaan welke auteurs het meest vertaald zijn. Van de meest vertaalde letterkundigen uit de periode 1900-1957 schreven velen min of meer realistische vertellingen (zie tabel 9). Deze auteurs behoren maar zelden tot de literaire canon, maar werden ook in Nederland zeer veel gelezen. Dat geldt voor Jo van Ammers-Küller, die de lijst aanvoert, Willy Corsari, Johan Fabricius, Herman Heijermans, Ina Boudier-Bakker, Amanda van Hoogstraten-Schoch en Margot Scharten-Antink. Verwant hiermee zijn de schrijvers van streekromans (Antoon Coolen, Herman de Man, H.J. van Nijnatten-Doffegnies) en detectives (Ivans, A.M. Roothaert).

Een aparte groep vormen de auteurs van wie het werk niet over Nederland gaat. Zij verwierven bekendheid met reis- en zwerfverhalen (Jan de Hartog, A. den Doollaard, Arthur van Schendel), met boeken over Afrika (Paul Julien), China of Japan (Henri Borel, Jef Last) en Indonesië (Multatuli, Madelon Lulofs, Ary den Hertog). Een relatief grote groep wordt gevormd door auteurs van kinder- en jeugdboeken (Johan Fabricius, Anne de Vries, W.G. van de Hulst, An Rutgers van der Loeff, Leonard Roggeveen, Nienke van Hichtum, A.D. Hildebrand, Anke Servaes, Dick Laan).

In Nederland gecanoniseerde literatoren nemen daarentegen maar een beperkte plaats in. Dat klassieke auteurs (Hooft, Vondel, Cats) geheel ontbreken, is niet verwonderlijk. De Nederlandse letterkunde kent geen Dante, Cervantes of Shakespeare, en de klassieke schrijvers worden ook in Nederland zelf weinig onderwezen, uitgegeven en gelezen. Van een literaire canon is eigenlijk pas sprake vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw, sinds Multatuli, Emants en de Tachtigers.⁵² Voor vroegere perioden bestaan wel indelingen en overzichten, maar tot ergernis van de betreffende specialisten hebben die weinig gezag buiten de kring van beroepslezers.

Dat onder de meest vertaalde auteurs ook dichters geheel ontbreken, is evenmin verwonderlijk: poëzie wordt naar verhouding weinig vertaald. Merkwaardiger is het ontbreken van essayisten.

Ter Braak is bijvoorbeeld niet of nauwelijks vertaald. Zo'n discrepantie tussen inheemse faam en uitheemse onbekendheid doet zich ook voor bij het literaire proza. Het is niet helemaal duidelijk waarom sommige schrijvers wél redelijk veel vertaald zijn (Couperus, Multatuli, Van Eeden, Van Schendel, Vestdijk), terwijl andere, eveneens gecanoniseerde auteurs op de lijst ontbreken (Emants, Van Deyssel, Du Perron). Gedeeltelijk kan dit verschil verklaard worden uit het al of niet beschikken van persoonlijke contacten in het buitenland. Het is bekend dat in deze periode de persoonlijke contacten van de auteur van groter belang waren voor het vertalen dan tegenwoordig. Waarschijnlijk waren zulke contacten een noodzakelijke, maar toch geen voldoende voorwaarde. Ter Braak en Du Perron beschikten immers over vele internationale contacten, maar werden desondanks nauwelijks vertaald.

Sommige auteurs hebben los van de gangbare indelingen een duidelijk eigen positie. Dat geldt met name voor Anne Frank en Johan Huizinga. In zekere zin geldt dat ook voor auteurs wier werk vooral in een bepaald taalgebied succes had. Hans Martin werd vrijwel uitsluitend in de Scandinavische landen vertaald, de katholieke schrijver Pieter van der Meer de Walcheren verscheen hoofdzakelijk in het Frans en het Spaans, Theun de Vries werd met name vertaald in de Oosteuropese landen.

Voor de periode 1958-1987 valt eveneens een lijst op te stellen van meest vertaalde auteurs.⁵³ Anders dan de vorige omvat deze ook Vlaamse auteurs en schrijvers van non-fictie. Opmerkelijk is de opmars van auteurs van strips, kinder- en jeugdboeken (zie tabel 10). Zij blijken in deze periode verreweg het meest vertaald te zijn. Niet alleen voeren zij de lijst aan, maar bij elkaar vormen ze de helft van de 40 meest vertaalde schrijvers. Onder hen zijn veel illustratoren en striptekenaars: Dick Bruna, Willy van der Steen (Suske en Wiske), Hans Kresse (Eric de Noorman), Rien Poortvliet (kabouterboeken), Marc Sleen, Ron van der Meer, Leonard Roggeveen (Okki Pepernoot) en Marten Toonder. Goed vertegenwoordigd zijn eveneens schrijvers van meer traditionele, vooral christelijke jeugdboeken. Anne de Vries schreef niet alleen *Bartje* maar ook een kinderbijbel; Kees de Kort en Christina Ma-

Tabel 10 - Meest vertaalde Nederlandse en Vlaamse auteurs (1958-1987).

Auteur	Aantal titels	Rubriek
Dick Bruna	370	jeugdboeken
Willy Vandersteen	279	jeugdboeken
Anne de Vries	263	jeugdboeken
Anne Frank	205	letterkunde
Kees de Kort	201	jeugdboeken
E.C.F.A. Schillebeeckx	192	godsdienst
An Rutgers van der Loeff	113	jeugdboeken
Janwillem van de Wetering	96	letterkunde
Felix Timmermans	82	letterkunde
C.M. de Vries	77	jeugdboeken
W.G. van de Hulst	73	jeugdboeken
Ben J. Kuyper	62	varia
Huub Oosterhuis	59	godsdienst
Max Euwe	58	varia
Marjan Roodt	58	jeugdboeken
Phil Bosmans	54	geschiedenis
Hans Kresse	52	jeugdboeken
Johan Huizinga	52	geschiedenis
Wil Huygen en Rien Poortvliet	50	jeugdboeken
Marc Sleen	50	jeugdboeken
Dick Laan	45	jeugdboeken
Miep Diekmann	45	jeugdboeken
Jaap ter Haar	44	jeugdboeken
Theun de Vries	42	letterkunde
Jan de Hartog	42	letterkunde
Paul Biegel	42	jeugdboeken
Vincent van Gogh	35	kunst
Hans Martin	33	letterkunde
Ron van der Meer	31	jeugdboeken
Marten Toonder	30	jeugdboeken

T.H. van de Velde	30	varia
Martin Lodewijk	28	jeugdboeken
Harry Mulisch	27	letterkunde
Henri Arnoldus	26	jeugdboeken
Willy Corsari	25	letterkunde
Frederik van der Meer	24	kunst
Leonard Roggeveen	24	jeugdboeken
M.C. Escher	24	kunst
Martine Carton	22	letterkunde
Rob Herwig	21	varia

Bron: Berekend op basis van *Het Nederlandse boek in vertaling. Bibliografie van vertalingen van Noord- en Zuidnederlandse werken*, 's-Gravenhage, Staatsuitgeverij (diverse delen).

ria de Vries schreven eveneens bijbelse jeugdvertellingen. Afwezig daarentegen zijn vooraanstaande kinderboekenschrijvers als Annie M.G. Schmidt en Guus Kuijer.

Onder de letterkundigen is Janwillem van de Wetering de meest vertaalde auteur. Dat komt overeen met de internationale ontwikkeling waarin kinderboeken en detectives de meest vertaalde genres zijn geworden.⁵⁴ Van de Wetering wordt gevolgd door de veel in het Duits vertaalde Vlaming Felix Timmermans, Theun de Vries, Jan de Hartog, Hans Martin, Willy Corsari en Martine Carton. Velen van hen stonden ook al op de vorige lijst, terwijl de meest erkende literatoren juist van de lijst verdwenen zijn (Couperus, Multatuli, Van Eeden, Vestdijk).

Literaire auteurs werden in deze periode naar verhouding minder vertaald dan in voorgaande decennia. Ook dat komt overeen met de internationale trend. Klassieke en moderne vertegenwoordigers van ‘hoge’ literatuur zijn op de internationale vertaalmarkt voorbijgestreefd door auteurs van meer populaire genres. Onder de tien meest vertaalde schrijvers heeft alleen Shakespeare zich weten te handhaven. Goethe, Tolstoi, Dostojewski en Balzac werden allen uit de top-tien verdrongen door schrijvers van detectives (Christie, Simenon), jeugdboeken (Disney, Grimm, Verne, Perrault) en avonturenromans (Maclean).⁵⁵

Van de Nederlandse literatoren komt alleen Harry Mulisch op de nieuwe lijst voor, voornamelijk dankzij het succes van *De aanslag*. Hermans en Reve ontbreken, evenals vooralsnog Nooteboom, Claus en Haasse, die waarschijnlijk pas de laatste jaren veel vertaald zijn.

De meest vertaalde Nederlandse intellectuelen blijken Schillebeeckx en Huub Oosterhuis te zijn. Zij hebben Huizinga ingehaald, en hun werk werd ook vaker vertaald dan de brieven van Van Gogh. Een andere katholieke intellectueel die op de lijst voorkomt is Frederik van der Meer, voormalig hoogleraar te Nijmegen en specialist in vroeg-christelijke en middeleeuwse kunst. Veel vertaald werden voorts de kookboeken van Ben J. Kuyper, de schaakadviezen van Euwe, de levenslessen van Phil Bosmans (*Menslief, ik hou van je*), huwelijksadvies van Van de Velde (*Het*

volkomen huwelijk) en werk over kamerplanten van Rob Herwig.

Al met al zijn ook Nederlandse auteurs in de loop van deze eeuw vaker en in steeds meer talen vertaald. Dat proces is aan het einde van de negentiende eeuw op gang gekomen, heeft zich deze eeuw verder doorgezet, na de Tweede Wereldoorlog ook met steun van de staat en particuliere stichtingen. Literaire vertalingen zijn in de loop der tijd minder belangrijk geworden ten opzichte van vooral kinderboeken, maar hebben de afgelopen tien jaar wel meer erkenning gevonden. Ze verschijnen vaker bij gerenommeerde uitgeverijen in goede vertalingen en hebben internationale prijzen gewonnen. Na kinderboeken en letterkunde zijn met name godsdienstige boeken veel uit het Nederlands vertaald (Schillebeeckx, Oosterhuis), gevolgd door boeken van of over beeldende kunstenaars.

Vanwege de gebrekkige gegevens is het niet goed mogelijk om deze ontwikkeling te vergelijken met die van andere landen of taalgroepen. Wel is duidelijk dat, in weerwil van de toegenomen vertalingen en de groeiende erkenning, Nederlandse auteurs nog altijd een betrekkelijk marginale rol spelen in het internationale vertaalcircuit. Uit een recent Europees onderzoek kwam naar voren dat zich twee Nederlanders bevinden onder de 143 meest vertaalde levende Europese schrijvers: Cees Nooteboom en Harry Mulisch.⁵⁶ Zo beroemd zijn ze trouwens ook weer niet, want Harry Mulisch werd door de onderzoekers gerubriceerd als Belg. Na correctie betekent dit een aandeel van 1,4 procent voor de Nederlandse schrijvers op het geheel aan meest vertaalde levende Europese auteurs. Dat komt overeen met dat van Portugal, maar is nog altijd kleiner dan dat van Griekenland (2,1 procent), Ierland (3,5 procent), Spanje (7,0 procent), Italië (9,1 procent) en Duitsland (10,5 procent). Engelse en Franse auteurs zijn met een aandeel van respectievelijk 34 en 31 procent het best vertegenwoordigd onder de meest vertaalde literatoren.

Voor non-fictie (sociale wetenschappen, essayistiek, filosofie, geschiedenis) is eveneens vastgesteld wie de meest vertaalde Europese auteurs zijn. Van 70 hedendaagse Europeanen blijkt werk beschikbaar te zijn in ten minste zeven Europese talen. Die groep wordt gedomineerd door Fransen, die zelfs een meerderheids-

aandeel hebben (64,3 procent). De essayistische traditie en het actieve buitenlandse cultuurbeleid van de Franse overheid verklaren ongetwijfeld een belangrijk deel van die uitzonderlijke positie. Na de Fransen volgen Engelse auteurs (20 procent), Italianen (5,7 procent) en Duitsers (5,7 procent). De lijst wordt afgesloten met twee Belgische auteurs (Prologine, Mandel) en een in Frankrijk werkzame Griek (Castoriadis); Nederlanders komen er niet op voor.

Structuur en dynamiek van het vertaalstelsel

Uit de ontwikkeling van het vertalen blijkt een onmiskenbare trend tot culturele internationalisering:

1. In de naoorlogse periode zijn steeds meer boeken in het Nederlands vertaald. Momenteel is een kwart van alle in Nederland uitgegeven boeken een vertaling. Dat is een veelvoud van wat er kort na de Tweede Wereldoorlog werd vertaald.

2. Deze vertalingen zijn voor het overgrote deel afkomstig uit de meest centrale wereldtaal: het Engels. Omdat dat geldt voor alle landen van het Europese continent heeft het Engels ook wat vertalingen betreft een zeer grote voorsprong gekregen op alle andere talen. Van alle boekvertalingen wereldwijd was in 1978 zo'n 40 procent afkomstig uit het Engels. Het Russisch, Frans en Duits hadden dat jaar ieder een aandeel van 10 à 12 procent, de daaropvolgende talen ieder minder dan 3 procent.⁵⁷

3. Ondanks de voorsprong van het Engels zijn in Nederland ook de vertalingen uit het Duits toegenomen, terwijl het Frans zijn aandeel ten minste heeft weten te behouden. Vertalingen uit het Duits en het Frans zijn - onder meer - van belang gebleven omdat ze een aantal specifieke kenmerken hebben. Uit het Duits wordt vooral non-fictie vertaald, uit het Frans vooral kinderboeken, literatuur en essayistiek.

4. De rol van het Duits en het Frans bevestigt dat het werelddalenstelsel meerdere centra kent en bestaat uit verschillende deelstelsels. Dat gaat bijvoorbeeld ook op voor de wereldhandel. Daarin waren tussen 1960 en 1980 naast wereldwijde handelsstro-

men zes deelsystemen te onderscheiden. Deze hadden ieder een eigen centrum, bestaande uit respectievelijk: de vs, Engeland, Frankrijk, West-Duitsland, de Sovjet-Unie en Japan. De Verenigde Staten domineerden de handel op het Noord- en Zuidamerikaanse continent, de Sovjet-Unie in Oost-Europa en Japan in Azië. Engeland en Frankrijk onderhielden vooral betrekkingen met hun voormalige koloniën, terwijl West-Duitsland de meest intensieve handelsbetrekkingen had met de Noord- en Middeneuropese buurlanden (Zweden, Denemarken, Nederland, België, Oostenrijk) en met Turkije.⁵⁸

5. Naast één centrale wereldtaal en verschillende grote supranationale talen kent het mondiale vertaalstelsel ook verschillende niches. Dat doet zich voor waar kleinere taalgroepen op één bepaald gebied een erkende of zelfs toonaangevende rol spelen. Dat geldt bijvoorbeeld voor Scandinavische kinderboeken.

6. Toenemende internationalisering of mondialisering betekent niet noodzakelijkerwijs een groeiende marginalisering van perifere of semi-perifere taalgroepen. Zo werden in de loop van deze eeuw ook steeds meer boeken uit het Nederlands vertaald, zowel in absolute als in relatieve zin. Deze vertalingen verwierven in de afgelopen periode bovendien toenemende erkenning, zodat tevens sprake kan zijn van een intensiever cultureel verkeer van de (semi-)periferie naar de internationale centra.

7. Een van de redenen hiervoor is dat de internationale centra met elkaar wedijveren, niet alleen om de afzet van eigen cultuurgoederen, maar ook om de ontdekking en de doorvoer van cultuurgoederen van elders. Zo kwam hedendaagse Afrikaanse kunst internationaal vooral in de aandacht via het Parijse Centre Pompidou, dat zich daarmee wist te onderscheiden van musea in New York, Londen en Berlijn. De Nederlandse literatuur kreeg de afgelopen periode vooral via Duitsland internationaal meer erkenning. Cultuurgoederen uit de (semi-)periferie komen dikwijls via één internationaal centrum in de belangstelling en verspreiden zich van daaruit verder. Distinctiebatens en doorvoerwinsten zijn hier de voornaamste drijfveer.

8. De rol van deze internationale centra bij de doorvoer van cultuurgoederen uit de (semi-)periferie is de afgelopen periode ver-

moedelijk toegenomen. Zo verschenen Nederlandse vertalingen deze eeuw in toenemende mate in de drie grote supranationale talen. Na het van oudsher belangrijke Duits kregen het Engels en het Frans een steeds groter aandeel, ten nadele van de Scandinavische talen. Dat wijst op een proces dat ‘polycentrische concentratie’ genoemd kan worden. Nader onderzoek zou moeten uitwijzen of dit zich ook op andere gebieden voordoet.

9. De toename van vertalingen uit het Nederlands heeft ook gevolgen voor de canonisering van auteurs in Nederland. Buitenlandse vertalingen van Nederlandse schrijvers trekken in Nederland zelf ook steeds meer aandacht, en die buitenlandse ontvangst werkt weer door in de inheemse waardering. Auteurs die in Nederland meer waardering genieten dan in het buitenland hebben daardoor meer concurrentie gekregen van schrijvers die vooral in het buitenland hoge ogen gooien. Zo is de positie van de ‘grote drie’ (Hermans, Reve, Mulisch) de laatste jaren ondergraven door zowel het geringe buitenlandse succes van Hermans en Reve als de internationale allure van Nootboom.

Bijlagen

Tabel 1 - Totaal aantal vertalingen in het Nederlands op de totale titelproductie (1946-1990).

Jaar	Totale titelproductie	Waarvan	
		vertalingen absoluut	%
1946	6593	351	5.3
1948	8047	718	8.9
1950	6537	727	11.1
1952	6728	784	11.7
1954	7019	865	12.3
1956	7292	1003	13.8
1958	7817	1120	14.3
1960*	8799	1394	15.8
1962	9674	1725	17.8
1964	10026	1941	19.4
1966	10582	2060	19.5
1968	11174	2048	18.3
1970	11159	1969	17.6
1972	11800	2253	19.1
1974	11440	2545	22.3
1976	12557	3117	24.8
1978	13393	3378	25.2
1980	14591	3650	25.0
1982	13324	3098	23.3
1984	13209	3031	23.0
1986	13368	2903	21.7
1988	14370	3314	23.1
1990	13691	3580	26.2

Bron: Koninklijke Vereniging ter Bevordering van de belangen des Boekhandels (tot 1983) en Koninklijke Bibliotheek/Stichting Speurwerk betreffende het Boek, *Titelproductie 1990*, Amsterdam 1991 (vanaf 1983).

* Gemiddelde van 1959 en 1961.

Tabel 2 - Percentage vertalingen uit het Engels, Frans, Duits en overige talen op de totale Nederlandse titelproductie (1946-1990).

Jaar	Titelproductie totaal	Uit Frans		Uit Duits		Uit Engels		Uit Overige	
		n	%	n	%	n	%	n	%
1946	6593	42	0.6	93	1.4	140	2.1	76	1.2
1948	8047	77	1.0	101	1.2	383	4.8	157	2.0
1950	6537	80	1.2	116	1.8	398	6.1	133	2.0
1952	6728	74	1.1	112	1.7	478	7.1	120	1.8
1954	7019	88	1.3	138	2.0	530	7.6	109	1.6
1956	7292	104	1.4	201	2.8	594	8.2	104	1.4
1958	7817	112	1.4	221	2.8	654	8.4	133	1.7
1960*	8799	157	1.8	268	3.0	824	9.4	146	1.7
1962	9674	187	1.9	353	3.7	1022	10.6	163	1.7
1964	10026	255	2.5	392	3.9	1085	10.8	209	2.1
1966	10582	248	2.3	383	3.6	1274	12.0	155	1.5
1968	11174	270	2.4	389	3.5	1202	10.8	187	1.7
1970	11159	183	1.6	391	3.5	1199	10.7	196	1.8
1972	11800	197	1.8	479	4.1	1320	11.2	257	2.2
1974	11440	252	2.2	488	4.3	1545	13.5	260	2.3
1976	12557	302	2.4	599	4.8	1894	15.1	322	2.6
1978	13393	297	2.2	765	5.7	1996	14.9	320	2.4
1980	14591	400	2.7	753	5.2	2179	14.9	318	2.2
1982	13324	266	2.0	605	4.5	1929	14.5	298	2.2
1984	13209	230	1,7	542	4.1	1915	14.5	344	2.6
1986	13368	213	1.6	492	3.7	1894	14.2	304	2.3
1988	14370	231	1.6	487	3.4	2254	15.7	342	2.4
1990	13691	294	2.2	592	4.3	2320	17.0	374	2.7

Bron: Koninklijke Vereniging ter Bevordering van de belangen des Boekhandels (tot 1983) en Koninklijke Bibliotheek/ Stichting Speurwerk betreffende het Boek, *Titelproductie 1990*, Amsterdam 1991 (vanaf 1983).

* Gemiddelde van 1959 en 1961.

Tabel 3 - Percentage vertalingen uit het Engels, Frans, Duits en overige talen op het aantal vertalingen in het Nederlands (1946-1990).

Jaar	Totaal vertalingen			Uit Frans		Uit Duits		Uit Engels		Uit Overige	
	abs.	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
1946	351	42	12.0	93	26.5	140	39.9	76	21.7		
1948	718	77	10.7	101	14.1	383	53.3	157	21.9		
1950	727	80	11.0	116	16.0	398	54.7	133	18.3		
1952	784	74	9.4	112	14.3	478	61.0	120	15.3		
1954	865	88	10.2	138	16.0	530	61.3	109	12.6		
1956	1003	104	10.4	201	20.0	594	59.2	104	10.4		
1958	1120	112	10.0	221	19.7	654	58.4	133	11.9		
1960*	1394	157	11.3	268	19.2	824	59.1	146	10.5		
1962	1725	187	10.8	353	20.5	1022	59.2	163	9.4		
1964	1941	255	13.1	392	20.2	1085	55.9	209	10.8		
1966	2060	248	12.0	383	18.6	1274	61.8	155	7.5		
1968	2048	270	13.2	389	19.0	1202	58.7	187	9.1		
1970	1969	183	9.3	391	19.9	1199	60.9	196	10.0		
1972	2253	197	8.7	479	21.3	1320	58.6	257	11.4		
1974	2545	252	9.9	488	19.2	1545	60.7	260	10.2		
1976	3117	302	9.7	599	19.2	1894	60.8	322	10.3		
1978	3378	297	8.8	765	22.6	1996	59.1	320	9.5		
1980	3650	400	11.0	753	20.6	2179	59.7	318	8.7		
1982	3098	266	8.6	605	19.5	1929	62.3	298	9.6		
1984	3031	230	7.6	542	19.9	1915	63.2	344	11.3		
1986	2903	213	7.3	492	16.9	1894	65.2	304	10.5		
1988	3314	231	7.0	487	14.7	2254	68.0	342	10.3		
1990	3580	294	8.2	592	16.5	2320	64.8	374	10.4		

Bron: Koninklijke Vereniging ter Bevordering van de belangen des Boekhandels (tot 1983) en Koninklijke Bibliotheek/ Stichting Speurwerk betreffende het Boek, *Titelproductie 1990*, Amsterdam 1991 (vanaf 1983).

* Gemiddelde van 1959 en 1961.

Over de auteurs

Johan Heilbron (1952) studeerde filosofie en sociologie aan de Universiteit van Amsterdam en de École des Hautes Études et Sciences Sociales te Parijs. Momenteel is hij verbonden aan de Amsterdamse School voor Sociaal Wetenschappelijk Onderzoek en de Rotterdamse vakgroep Kunst- en Cultuurwetenschappen. Hij publiceerde o.m. *Het ontstaan van de sociologie* (1990) en *Kunst leren* (1992).

Eindnoten:

- Een eerste versie van dit artikel, 'Des cosmopolites isolés' (1991), werd gepresenteerd op een conferentie te Parijs. Voor het verzamelen van aanvullende gegevens dank ik Lenny Vos en Malika Kraamer. Voor commentaar dank ik de leden van de KCW-werkgroep internationalisering, Johan Goudsblom, Fred Spier, Abram de Swaan, Geert de Vries en Nico Wilterdink.
- 1 A. de Swaan, *Zorg en de staat*, Bert Bakker, Amsterdam, 1989, pp. 68-89; A. de Swaan (red.), 'The Emergent Global Language System', *International Political Science Review*, 14 (3) 1993.
  - 2 Van Wallersteins hoofdwerk, *The Modern World-System* (1974-1990) zijn drie delen verschenen. Voor een overzicht zie B. Tromp, 'De theorie van het wereldsysteem: een overzicht', *De Sociologische Gids*, 35 (1) 1988, pp. 4-23. Verschillende aspecten van mondialiseringsprocessen komen aan bod in het themanummer over 'mondialisering' van het *Amsterdams sociologisch tijdschrift*, 23 (1) 1995. Over het wereldcultuurstelsel zie Abram de Swaan, *Perron Nederland*, Meulenhoff, Amsterdam, 1991, pp. 93-120; over het wereldsportstelsel, zie Maarten van Bottenburg, *Verborgen competitie: over de uiteenlopende populariteit van sporten*, Bert Bakker, Amsterdam, 1994.
  - 3 Immanuel Wallerstein, *Geopolitics and Geoculture: Essays on the Changing World-System*, Cambridge University Press/Éditions de la MSH, Cambridge/Paris, 1991, pp. 158-183, 184-199. Voor een kernachtige samenvatting van Wallersteins positie vgl. de volgende uitspraak: 'I do not think that cultural explanations have anything to do with the economic and political development of countries. The culture has nothing to do with the question of why Russia or Sweden are looking the way they look today. The performance of countries is connected with the world economic system.' In: *Ideological Changes in Europe. A Symposium*. Edited by Sven-Eric Liedman, M. Peterson, P. Rudny, University of Göteborg: Faculty of Arts, Inter-European Research, 1993, p. 143.
  - 4 Voor een bibliografisch overzicht zie Theo Hermans (samensteller), *Studies over Nederlandse vertalingen, een bibliografische lijst*, Bibliographia Neerlandica, 's-Gravenhage, 1991. Een aanzet tot theorievorming over literaire vertalingen biedt Itamar Even-Zohar, 'Polysystem Studies', *Poetics Today*, 11, 1990, pp. 45-51. Voor lopend onderzoek zie vertaaltijdschriften als *Target* en het recente Nederlandstalige *Filter*.
  - 5 Deze verhouding berust op het aantal vertalingen in het Nederlands zoals dat wordt bijgehouden door de Stichting Speurwerk betreffende het Boek. Het aantal vertalingen uit het Nederlands is afkomstig van de Koninklijke Bibliotheek te Den Haag. Dit cijfer omvat alle categorieën boeken, maar is exclusief wetenschappelijke boeken. Om deze en andere redenen (Nederlanders schrijven ook direct in een vreemde taal) is de feitelijke export iets groter.
  - 6 Dit valt af te leiden uit de cijfers die gegeven worden in de reeks *Statistical Yearbooks* van de UNESCO. Erg betrouwbaar zijn deze cijfers echter niet. De voornaamste reden daarvoor is dat in de verschillende landen uiteenlopende definities worden gehanteerd van wat een 'boek' of 'titel' is. Er zijn vele soorten publikaties (dissertaties, jaarverslagen van ondernemingen, ministeriële rapporten, schoolboeken, herdrukken, kinderboeken) die in het ene land wel als 'boek' meetellen en in het andere niet. Dat verschil in definitie is sociologisch wellicht interessant, maar maakt de cijfers moeilijk vergelijkbaar.

Naast definitieproblemen vertonen de cijfers bovendien grote verschillen van jaar tot jaar. Zo zou de Nederlandse titelproductie in 1979 voor 13,7 procent uit vertalingen bestaan, tegen 33,9 procent in 1985. Hier wijken de UNESCO-gegevens sterk af van de gegevens van de Stichting Spoorwerk. Omdat de Nederlandse gegevens betrouwbaarder zijn heb ik waar mogelijk deze gevolgd.

Het probleem dat zich hier voordoet is dat van de internationale standaardisering. Technisch gesproken is het niet moeilijk om betrouwbare grootheden te construeren. Dat de in zwang zijnde fysische grootheden (voor lengte, gewicht, temperatuur) ook uiteenlopen, herinnert eraan dat nationale belangen internationale standaardisering sterk bemoeilijken. Dat geldt voor graden Celcius en Fahrenheit en evenzeer voor sociale indicatoren als het Bruto Nationaal Produkt of het werkloosheidspercentage.

- 7 Bij gebrek aan beter gebruik ik hier de UNESCO-cijfers. Deze zijn afkomstig van Ursula Erzgräber ('Différents aspects de la production traductrice en Europe depuis 1950', ongepubliceerde paper, Parijs, 1991), aangevuld met gegevens uit de reeks *Statistical Yearbooks* van de UNESCO voor de jaren 1965-1985.
- 8 Zie Karl W. Deutsch, 'The Propensity to International Transactions', *Political Studies* 8 (2), 1960, pp. 147-155. Voor een meer systematische analyse van transnationale culturele uitwisselingen, zie mijn 'Mondialisering en transnationaal cultureel verkeer', *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, 22 (1) 1995, pp. 162-180.
- 9 Peter M. Blau, *Inequality and Heterogeneity. A Primitive Theory of Social Structure*, The Free Press, New York, 1977, pp. 19-44, 248-255.
- 10 D. Biltereyst, 'Impact van Amerikaanse tv-fictie in Vlaanderen'. In: L. van Poecke & H. van den Bulck (red.), *Culturele globalisering en lokale identiteit*, Garant, Leuven/Apeldoorn, 1994, p. 73.
- 11 Voor de vertaalgeschiedenis volg ik Henri van Hoof, *Histoire de la traduction en Occident*, Duculot, Paris, 1991.
- 12 *Ibid.*, pp. 20-21.
- 13 *Ibid.*
- 14 Benedict Anderson, *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, Verso, London, 1983, pp. 42-44.
- 15 Over de vorming en verbreiding van de standaardtaal zie J. Goudsblom, *Taal en sociale werkelijkheid*, Meulenhoff, Amsterdam, 1988, pp. 11-29; A. de Swaan, *Zorg en de staat*, Bert Bakker, Amsterdam, 1989, pp. 71-90.
- 16 Abram de Swaan, 'The Evolving European Language System', *International Political Science Review*, 14 (3), 1993, pp. 241-255.
- 17 Marce Blassneck, *Frankreich als Vermittler Englisch-Deutscher Einflüsse im 17. und 18. Jahrhundert*, Bernhard Tauchnitz, Leipzig, 1934; Jürgen von Stackelberg, *Übersetzungen aus zweiter Hand. Rezeptionsvorgänge in der europäischen Literatur vom 14. bis zum 18. Jahrhundert*, Walter de Gruyter, Berlin, 1984.
- 18 Dit centrum-periferiepatroon is door Abram de Swaan een bloemfiguratie van communicatienetwerken genoemd, zie *Zorg en de staat*, Bert Bakker, Amsterdam, 1989, pp. 68-74.
- 19 Maarten Steenmeijer, *De Spaanse en Spaans-Amerikaanse Literatuur in Nederland*, Coutinho, Muiderberg, 1989, p. 90. Nader onderzoek zou moeten uitwijzen hoe Nederlandse uitgeverijen feitelijk besluiten tot de aankoop van vertaalrechten. Interessant is ook om na te gaan hoe buitenlandse auteurs, met name uit perifere taalgebieden, zijn ontdekt.
- 20 Wilhelm Graeber, 'German Translators of English Fiction and their French Mediators'. In: H. Kittel, A.P. Frank (eds.), *Interculturality and the Historical Study of Literary Translations*, Erich Schmidt Verlag, Berlin, 1991, pp. 5-16.
- 21 R. Zuber, *Les 'belles infidèles' et la formation du goût classique*, Armand Colin, Paris, 1968.
- 22 Jürgen Stackelberg, 'Blüte und Niedergang der "Belles Infidèles"'. In: H. Kittel (Hrsg.), *Die literarische Übersetzung. Stand und Perspektiven ihrer Forschung*, Erich Schmidt Verlag, Berlin, 1988, pp. 16-29.
- 23 José Lambert, Lieven D'Hulst, Katrin van Bragt, 'Translated Literature in France, 1800-1850'. In: *The Manipulation of Literature. Studies in Literary Translation*, Edited by Theo Hermans, Croom Helm, London, 1985, 149-163.
- 24 Bertus van Selm, *Een menighe treffelijck Boecken. Nederlandse boekhandelcatalogi in het begin van de zeventiende eeuw*, HES Uitgevers, Utrecht, 1987, p. 115.

- 25 Maria A. Schenkeveld, *Dutch Literature in the Age of Rembrandt*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam, 1991, pp. 139-144. Dat de auteur van dit, voor een buitenlands publiek geschreven boek haar toevlucht nam tot een schilder, Rembrandt, is typerend voor de internationale onbekendheid van de Nederlandse letteren. *Dutch Literature in the Age of Cats* zou een heel ander boek suggereren.
- 26 Van de duizend boeken die gedurende de zeventiende eeuw uit het Engels werden vertaald, behoorde 75 à 80 procent tot de rubriek 'godsdienstige geschriften'. In de loop der tijd werden iets meer wetenschappelijke en filosofische geschriften vertaald, maar voor literaire genres bestond nauwelijks enige belangstelling. Zie Cornelis W. Schoneveld, *Intertraffic of the Mind. Studies in Seventeenth-Century Anglo-Dutch Translation*, E.J. Brill, Leiden, 1983.
- 27 L.G. Korpel, *Over het nut en de wijze der vertalingen. Nederlandse vertaalreflectie (1750-1820) in een Westeupees kader*, Rodopi, Amsterdam, 1992, pp. 21-33.
- 28 *Ibid.*, p. 22 en 32.
- 29 Over de verschillende beoordeling hiervan vgl. Remieg Aerts, 'De nationale cultuur. Een intellectuele discussie in de negentiende eeuw', *Comenius*, 38, 1990, pp. 236-255. Over cultureel nationalisme zie J.M.Th. Bank, *Het roemrijke vaderland. Cultureel nationalisme in Nederland in de negentiende eeuw*, SDU Uitgeverij, 's-Gravenhage, 1990.
- 30 Over de bijzondere positie van literaire vertalers zie Nathalie Heinich, 'Les traducteurs littéraires: l'art et la profession', *Revue française de sociologie*, 25, 1984, pp. 264-280. Over de positie van vertalers in Nederland zie Peter Verstegen, *De muze met de januskop. Dertig jaar Martinus Nijhoffprijz*, Bert Bakker, Amsterdam, 1985; *Vertalen vertolkt. Verhalen over vertalen*, Nederlands Genootschap van Vertalers, Amsterdam, 1976.
- 31 Zie Teunis IJdens & Wouter de Nooy, *Schrijvers en Fonds*, IVA, Tilburg, 1988; K. Bruin, 'Het gelukkige bezit van twee heel oude, kapitaalkrachtige freules'. In: *De hulpbehoevende mecenas. Particulier initiatief, overheid en cultuur, 1949-1990*, Onder redactie van C.B. Smithuijsen, Boekmanstichting, Amsterdam, 1990, pp. 11-71.
- 32 Zo gaat van alle boeken die uitgeverij Penguin buiten de Angelsaksische wereld verkoopt 15 procent in Nederland over de toonbank. In Duitsland, dat op de tweede plaats komt, is dat slechts 8 procent. Zie Ed van Eeden, 'Nederland literair gidsland', *Intermediair* 29 (15) 1993, pp. 41-47.
- 33 De vooraanstaande positie van de Republiek in de Europese boekhandel berustte op vier factoren: het ontbreken van een centrale politieke censuur, een gunstige geografische ligging, relatief lage kosten, en een veelheid aan internationale contacten. Vgl. de afsluitende bijdrage van Roger Chartier in C. Berkvens-Stevelinck et al. (red.), *Le magasin de l'Univers. The Dutch Republic as the Centre of the European Book Trade*, Brill, Leiden, 1992, pp. 289-307.
- 34 Zie Michel Geenen, *Het aandeel van vertalingen binnen het geheel van verhalende prozateksten die in 1986 door de Nederlandse uitgeverijen op de markt werden gebracht*, Amsterdam, Doctoraalscriptie Vertaalwetenschap, 1988.
- 35 *Ibid.*
- 36 H. Verdaasdonk, 'Marketing en sociologie van het boek', *Boekmancahier*, 3, 1990, pp. 4-14.
- 37 J. Goudsblom, *Taal en sociale werkelijkheid*, Meulenhoff, Amsterdam, 1988, pp. 69-88.
- 38 J.L. Price, *Culture and Society in the Dutch Republic During the Seventeenth Century*, Batsford, London, 1974.
- 39 M.A. Schenkeveld, *Dutch Literature in the Age of Rembrandt*, John Benjamins, Amsterdam, 1991, pp. 147-152. Voor de literaire contacten met respectievelijk Duitsland en Zweden zie Ulrich Bornemann, *Ablehnung und Abgrenzung. Untersuchungen zur Rezeption der niederländischen Literatur in der deutschen Dichtungsreform des siebzehnten Jahrhunderts*, Van Gorcum, Assen, 1976; E. Wrangel, *De betrekkingen tusschen Zweden en de Nederlanden op het gebied van letteren en wetenschap*, E.J. Brill, Leiden, 1901.
- 40 Geciteerd in Frans de Ruiter, 'Regenbak of fontein: Nederlandse literatuurhistorici over volk en buitenland', *Forum der letteren*, 34 (1) 1993, pp. 29-51.
- 41 Vgl. Paul Delsemme, 'Découverte des lettres néerlandaises par les français à la fin du XIXe siècle', *De Nieuwe Taalgids*, 55, 1962, pp. 10-20; Jeannette Koch, 'Louis Couperus' koningsromans in Frankrijk en Italië', *Maatstaf*, 1983, nr 12, pp. 1-15.
- 42 L. Brummel, 'Inleiding'. In: A.J. van Huffel, *Nederlandsche schrijvers in vertaling. Proeve van een bibliografie*, E.J. Brill, Leiden, 1939, p. X.
- 43 L. Brummel, 'Voorrede'. In: *Vertalingen van Nederlandsche letterkunde na 1880 aanwezig in de Koninklijke Bibliotheek*, Catalogus 11-19 juli 1939, p. 3.

- 44 Zie Ria Vanderauwera, *Dutch Novels Translated into English*, Rodopi, Amsterdam, 1985; Anthony Paul, 'Dutch Literature and the Translation Barrier'. In: *Something Understood. Studies in Anglo-Dutch Translation*. Edited by B. Westerweel & T. D'haen, Rodopi, Amsterdam, 1990, pp. 65-81; Marion van Noesel, Ans Janssen, *De Nederlandse Literatuur in Franse vertaling*, Frans en Occitaans Instituut, Utrecht, 1985; H. van Uffelen, 'Nederlandse literatuur in Duitsland', *Dietsche Warande & Belfort*, 135 (2) 1990. pp. 202-208. Voor een notoire kritiek op het werk van de Stichting ter Bevordering van de Vertaling van Nederlands Letterkundig Werk, zie W.F. Hermans, 'Het lijden der vertaalde schrijvers' (1981) in *Klaas kwam niet*, De Bezige Bij, Amsterdam, 1983, pp. 105-116. Over het hedendaagse beleid van de opvolger van de stichting, het Nederlands Literair Productie- en Vertalingenfonds, zie Frank Ligtvoet, 'Nederlands vertaalbeleid in het buitenland', *Van taal... tot taal* (uitgave van het Nederlands Genootschap van Vertalers), 38 (2) 1994, pp. 63-68.
- 45 Het enige overzicht dat beschikbaar is werd gemaakt door Annemiek Neefjes en is gepubliceerd in *Vrij Nederland* (25-12-1993). Zij vroeg uitgevers, schrijvers en literaire agenten om gegevens en stelde op grond daarvan een lijst samen van de meest vertaalde auteurs. Die methode is nogal willekeurig. Niet-literaire auteurs vallen erbuiten, de selectie van de literaire auteurs wordt niet toegelicht, evenmin als de periode. Onduidelijk is ook de betrouwbaarheid van de verschillende opgaven.
- 46 Vgl. ook Kris van de Poel, 'Nederlandse literatuur in Deense vertaling: een magere oogst', *Dietsche Warande en Belfort*, 137, 1992, pp. 350-355.
- 47 Geciteerd in H. van Uffelen, op.cit., p. 205.
- 48 Ulrike Kloos, *Niederlandbild und deutsche Germanistik 1800-1933*, Rodopi, Amsterdam, 1992.
- 49 H. van Uffelen, op.cit., p. 205.
- 50 H. van Uffelen, 'Met het oog op Frankfurt 1993', *Ons Erfdeel*, 35, 1992, pp. 667-673; Raimund Fellinger, 'Doorbraak van de Nederlandse literatuur?', *Ons Erfdeel*, 37 (4) 1994, pp. 513-518.
- 51 Vgl. D. Milo, 'La bourse mondiale de traduction: un baromètre culturel?', *Annales ESC*, 39 (1) 1984, pp. 92-115.
- 52 Vgl. J.J. Oversteegen, 'Land zonder klassieke literatuur', *Hollands Maandblad*, 32 (518) 1991, pp. 25-32.
- 53 Anders dan het geval was voor de jaren 1900-1957 berust deze lijst van meest vertaalde auteurs op vijf deellijsten. Voor vijf perioden (1958-1967, 1968-1972, 1973-1977, 1978-1982 en 1983-1987) die overeenkomen met de bibliografische reeksen, werd een lijst opgesteld van de twintig meest vertaalde auteurs. Op grond van deze lijsten werd de cumulatieve lijst samengesteld. Het gevolg van deze werkwijze is echter dat voor de auteurs onder aan de lijst wellicht enige vertekeningen zijn opgetreden. Zo komt Cees Nooteboom voor op de laatste lijst (1983-1987) met 18 vertaalde titels. Omdat hij op de daaraan voorafgaande lijsten ontbreekt, komt hij op de cumulatieve lijst niet voor. Die wordt afgesloten met Rob Herwig met 20 vertaalde titels.
- 54 D. Milo, op. cit., pp. 92-115.
- 55 D. Milo, op. cit.
- 56 BIPE Conseil, *Statistische benadering van de literaire vertaling in Europa*, november 1993.
- 57 Vgl. Peter Curwen, *The World Book Industry*, Euromonitor Publications, London, 1986. Ook de gegevens van Curwen zijn overigens afkomstig van de UNESCO.
- 58 Cornelis P. Terlouw, *The Regional Geography of the World System*, RU Utrecht, dissertatie, 1992, p. 99 e.v.